

Clément Schmitt OFM

Kolegium św. Bonawentury 1877–1977¹

WYKAZ SKRÓTÓW

AF	– „Analecta Franciscana”
AHDLMA	– „Archives d’histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age”
<i>Ant</i>	– „Antonianum”
AFH	– „Archivum Franciscanum Historicum”
AIA	– „Archivo Ibero-Americano”
AOM	– „Acta Ordinis Minorum”
AOMCap	– „Analecta Ordinis Minorum Capuccinorum”
BFA	– „Bibliotheca Franciscana Ascetica”
BFS	– „Bibliotheca Franciscana Scholastica”
CF	– „Collectanea Franciscana”
DS	– „Dictionnaire de spiritualité”
DTC	– „Dictionnaire de théologie catholique”
DHGE	– „Dictionnaire d’histoire et de géographie ecclesiastiques”
DIP	– <i>Dizionario degli Istituti di Perfezione</i>
EC	– <i>Enciclopedia Cattolica</i>
EF	– „Etudes Franciscaines”
FF	– „La France Franciscaine”

¹ Tytuł oryginalny: *Le Collège Saint-Bonaventure de 1877 à 1977*, w: *Il Collegio San Bonaventura di Quaracchi. Volume commemorativo del centenario della fondazione (1877–1977)*, Grottaferrata (Roma) 1977, s. 10–70. Extractum ex AFH 70 (1977) 241–680.

FS	– „Franziskanische Studien”
LTk	– „Lexikon für Theologie und Kirche“
MF	– „Miscellanea Francescana”
MGH	– <i>Monumenta Germaniae Historica</i>
RHE	– „Revue d’Histoire Ecclésiastique”
RHF	– „Revue d’Historie Franciscaine”
SF	– „Studi Francescani”
WW	– „Wissenschaft und Weisheit“

Wiek działalności znaczy na pewno godną pamięci datę w annałach takiego ośrodka studiów jak Kolegium św. Bonawentury w Quaracchi, dziś przeniesionego do Grottaferrata². Teolodzy, historycy, a szczególnie mediewiści, którzy skorzystali z jego uczonych publikacji, postawiliby nam słuszny zarzut, jeśli, przez nadmierną skromność, pominęlibyśmy to wydarzenie milczeniem. Zanim pomyśleliśmy o jakiejś celebracji akademickiej czy liturgicznej, przyszła nam myśl, by przedstawić czytelnikom i przyjaciółom tom, który odtwarzałby w etapach chronologicznych przeszłość naszego domu i podawałby historię różnych komisji pracy, najbardziej znaczących, opublikowanych kolekcji od wydania krytycznego *Opera omnia* św. Bonawentury.

Inne centra studiów poprzedziły nas na tej drodze i dostarczyły przy podobnej okazji wzory godne pozazdroszczenia. Tytułem przykładu przywołajmy tom dedykowany w 1958 roku przez o. Marka Angelo OFM naszemu Uniwersytetowi św. Bonawentury w stanie New York, w 100. rocznicę tego, co było pierwotnie skromnym Kolegium z Allegany³; tom, który ojcowie konwentualni z Seraphicum opublikowali w 1964 roku na inaugurację nowej siedziby ich Papieskiego Wydziału Teologicznego⁴; wreszcie tom, który ojcowie z Kolegium św. Antoniego w Rzymie wydali w 1970 roku⁵.

² Od 2008 roku Kolegium ma nową siedzibę w Rzymie, Via di S. Isidoro – przyp. tłumacza.

³ *The history of St. Bonaventure University*, St. Bonaventure, N.Y., 1961, zob. AFH 55 (1962) 399–401.

⁴ *La nuova sede del Collegio Internazionale e della Pontificia Facoltà di San Bonaventura dei Frati Minori Conventuali in Roma*, Roma 1964, zob. AFH 59 (1966) 195–197.

⁵ *Pontificium Athenaeum Antonianum ab origine ad praesens*, Roma 1970, ss. 798.

Dyrekcja „Archivum Franciscanum Historicum” uznała za słuszne, aby na jeden semestr zawiesić kurs regularny, nieprzerwany od 1908 roku, publikację artykułów, dokumentów i recenzji i by udostępnić gošcinę obecnym studiom, co w niczym nie odbiega od norm czasopisma, gdyż po upływie wymaganego okresu 100 lat jakieś wydarzenie wchodzi w pełni w historię.

Zanim przejdziemy do zaprezentowania działalności ekip prac dawnych i aktualnych, wypada nakreślić w zarysie przeszłość samego Kolegium, od jego założenia w 1877 roku w skromnym przedmieściu Florencji aż do jego stanu aktualnego w miejscu z zachwycającym tłem Gór Albańskich.

1. – Źródła informacji – Zarzucano często ojcom wydawcom z Quaracchi, że są mało znani w świecie, ale również w swoim Zakonie. Faktem jest, że reklama nigdy nie była ich mocną stroną. Wychodzące spod prasy woluminy przechodziły jeden po drugim bez rozgłosu do rąk klientów, księgarzy i dyrektorów bibliotek. Całą reklamą miały być tylko recenzje. Katalogi wydawnicze przybierały zawsze prostą formę małych zeszytów, bez dobrze widocznych, artystycznie zaprojektowanych tytułów. Również członkowie Kolegium mieli jakiś rodzaj awersji do uczestnictwa w kongresach naukowych, w kraju czy za granicą, i dawali pierwszeństwo mrocznej pracy poszukiwania osobistego. Trzeba wreszcie zauważyć, że trochę zagubiona miejscowość Quaracchi także nie przyczyniła się do znajomości Kolegium; chociaż przyłączona do gminy Florencji, dla kogoś, kto nie znał drogi, trudno było uzyskać informację o niej w centrum miasta; jednobrzmiennosc nazwy z dawną stolicą Pakistanu myliła czasem usługi pocztowe, tak że listy niekiedy docierały do przeznaczenia po długiej podróży do Zatoki Omańskiej.

Ubolewano zatem nad tym stanem rzeczy, aż do dnia ukazania się syntetycznej historii Kolegium. Zanedbanie z pewnością pożałowania godne, które nie znajduje przekonującego wytłumaczenia w rozlicznych i absorbujących zadaniach, którym się poświęcali członkowie różnych ekip pracy. Należy też dodać, że redagowanie kroniki i nekrologu Kolegium zostało podjęte w sposób systematyczny dopiero po 75 latach jego istnienia, dokładnie w roku 1952. O wydarzeniach najbardziej znaczących dla Kolegium pozostały świadectwa w prasie. Niezbędnych źródeł informacji potrzebnych do odtworzenia jego przeszłości nie brakuje. Niestety są one

rozproszone i dostęp do nich jest trudny dla każdego, kto mieszka poza strefami Florencji i Rzymu.

O początkach Kolegium dowiadujemy się z dwóch prac, napisanych w części na podstawie archiwów domu, a mianowicie z biografii o. Fedele da Fanny, wydanej przez współbrata z tej samej prowincji weneckiej, o. Vittorino Meneghina⁶, i artykułów zamieszczonych przez dawnego przełożonego, o. Saturnino Mencheriniego, w „Studi Francescani”, z okazji 50. rocznicy tego centrum studiów⁷.

Seria prac i różnych informacji ukazała się ponadto w aktach urzędowych Zakonu⁸, w naukowych przeglądach⁹, słownikach¹⁰, biuletynach prowincji zakonnych¹¹, almanachach¹² i dziennikach¹³, z okazji celebracji 25., 50. i 70. rocznicy Kolegium czy wizyt przyjaciół.

Trzeba by wreszcie wspomnieć o licznych wzmiankach publikowanych z okazji jubileuszy czy zgonów zakonników wspólnoty w *Acta Ordinis* i w czasopismach, takich jak: „Archivum Franciscanum Historicum”, „Antonianum”, „Miscellanea Franciscana”, „Archivo Ibero-Americano”, „Studi Francescani”, jak również

⁶ *Il P. Fedele da Fanna, 1838–1881*, Vicenza 1940.

⁷ *Il Collegio di Quaracchi* 13 (1927) 432–450; 14 (1928) 161–212, 470–505.

⁸ L. Lemmens, *Brevis relatio de Collegio S. Bonaventurae ad Claras Aquas*, AOM 23 (1904) 27–29; L. Oliger, *De recentioribus studiis scientificis in Ordine Fratrum Minorum*, tamże, 48 (1929) 329–330; A. De Guglielmo, *Sollemnibus saecularibus Collegii S. Bonaventurae honorandis*, tamże, 96 (1977) 94–98.

⁹ M. Grabmann, *Das Bonaventurakolleg zu Quaracchi in seiner Bedeutung für die Methode der Erforschung der Mittelalterlichen Scholastik*, FS 11 (1924) 62–78; R. Boving, *Zur Kunstgeschichte der Villa „Lo Specchio”, jetzt Collegio di S. Bonaventura in Quaracchi*, tamże, 11 (1924) 79–86; W. Lampen, *Die theologischen Ausgaben des Bonaventurakolleg zu Quaracchi*, tamże, 14 (1927) 339–345; L. Di Fonzo, *Il Collegio di S. Bonaventura a Quaracchi*, MF 47 (1947) 200–210.

¹⁰ C. Schmitt, *Frères Mineurs*, DTC, Paris 1957, kol. 1731; L.C. Brady, *Quaracchi*, w: *The New Catholic Encyclopedia* XII, New York 1967, 12.

¹¹ *Das Bonaventurakollegium zu Quaracchi bei Florenz*, w: „Antonius von Padua”, Landshut 18 (1911), lipiec, s. 160–164; R. Almagno, *Un sacro dovere di ieri e di oggi. Una comunità di studi domenicano e francescano*, w: „Frate Francesco” 42 (1975) 171–176.

¹² C. Schmitt, *Le Collège Saint-Bonaventure de Quaracchi. Centre international d'études*, w: „Almanach de saint François”, Paris 1957, 75–77 i 129.

¹³ G. Gabrieli, *Studi Francescani*, „Corriere d'Italia”, 7 marca 1920, s. 3; G. Manacorda, *Quaracchi*, „La Fiera Letteraria”, Milano, 13 lutego 1927, s. 1; *Per il cinquantenario del Collegio di S. Bonaventura in Quaracchi*, „L'Osservatore Romano”, 8 września 1927, s. 4.

o stronicach poświęconych domowi w pracach o historii Zakonu¹⁴, o ministrze generalnym Bernardynie z Portogruaro, który był u początku założenia Kolegium¹⁵, oraz o pracach i repertoriach bibliograficznych¹⁶.

Wymienione studia z pewnością nie wyczerpały zagadnienia. Niewielu jest bowiem autorów, którzy informacje czerpali bezpośrednio z archiwów Kolegium, a ci, którzy z nich korzystali, są zainteresowani tylko jego początkami. Obfity i różnorodny zasób materiałów jest obecnie przechowywany w dwóch wielkich szafach metalowych znajdujących się w jednej z trzech sal pracy w Grottaferrata. Depozyt, trzeba to przyznać, może zniechęcić z powodu braku klasyfikacji systematycznej, niezbyt dobrze oznaczonej. Znajdują się tam trochę w nieładzie duże kartony zawierające korespondencję wydawców św. Bonawentury, szczególnie o. da Fanna i J. Jeilera, księgi odprawionych mszy, registry rachunków, faktur, projektów budowy czy renowacji, dossier personalne, listy urzędowe, sprawozdania z sesji dyskreterium itd.

Napisanie pełnej historii będzie ponadto wymagało poszukiwań w archiwach Kurii Generalnej, od której Kolegium zależy bezpośrednio od chwili założenia. To właśnie tam są przechowywane relacje z wizytacji kanonicznych odbywanych co trzy lata, z prac wykonywanych rok po roku w różnych sekcjach, decyzje podejmowane na sesjach definitorium generalnego, dekrety ministrów generalnych, informacje o powierzanych obowiązkach, agregacje do wspólnoty itd.

2. – Pierwsze próby założenia Kolegium (1875–1876) – Rok 1874 miał upamiętnić 600-lecie śmierci św. Bonawentury. Nie było bardziej słusznego uczczenia tego wydarzenia, jak ofiarowanie publiczności zainteresowanej doktryną mistrza nowego pełnego wydania jego dzieł, które by odpowiadało wymogom krytyki. Najprzew. o. Bernardino z Portogruaro pielęgnował ten projekt od wielu lat i dyskutował o nim przy różnych okazjach z podwładnymi z jego własnej prowincji (Wenecja), jak też z powszechnie już znanym bonawenturystą, o. Fedele Maddaleną

¹⁴ A. Gemelli, *Il Francescanesimo*, Milano 1954, 364–368; P.M. Sevesi, *L'Ordine dei Frati Minori*, cz. II, t. 1, Milano 1958, 303–305.

¹⁵ I. Beschin, *Vita del Servo di Dio P. Bernardino Dal Vago da Portogruaro, Ministro generale dei Frati Minori*, Treviso 1927, 529–538.

¹⁶ V. Meneghin, *Il P. Fedele da Fanna ed il Collegio internazionale di S. Bonaventura a Quaracchi*, w: *Scholastica ratione historico-critica instauranda*, Roma 1951, s. 53–77; E. Frascadore-H. Ooms, *Bibliografia delle bibliografie francescane*, Quaracchi 1964, s. 28–29.

da Fanna¹⁷. W końcu powierzył mu realizację dzieła, które zapowiadało się monumentalne. Listem, datowanym z Aracoeli 2 lipca 1870 roku, dał mu zielone światło i gorąco go polecił władzom kościelnym i świeckim krajów, które miał odwiedzić w poszukiwaniu manuskryptów i dawnych wydań¹⁸.

O. da Fanna zabrał się natychmiast do pracy. Przy pomocy współbraci włoskich, niemieckich, austriackich, hiszpańskich, belgijskich, holenderskich i irlandzkich przebrał około 400 bibliotek, od granic Rosji po Wyspy Brytyjskie i od Norwegii po Hiszpanię¹⁹. Żniwo przekroczyło oczekiwania. Trzeba było teraz wykorzystać zebrany materiał. Bardzo szybko zrozumiano, że praca musi być powierzona ekipie ekspertów i nie może być realizowana w warunkach regularnego domu, jak klasztor San Francesco della Vigna w Wenecji, z którym był uczuciowo związany o. da Fanna. To właśnie sugerował okazynie dobrze znany apostoł miłosierdzia, o. Ludovico da Casoria, który sam był zainteresowany założeniem w Neapolu centrum specjalistycznego dla studium św. Bonawentury²⁰.

Idea zaczęła być realizowana od 1875 roku, ale nie w Wenecji ani w Rzymie, ani w Neapolu, lecz we Florencji. Dokładnego argumentu, dlaczego wybrano właśnie to miasto, nikt nie sprecyzował. W artykule opublikowanym z okazji 50. rocznicy Kolegium w Quaracchi²¹ o. Enrico Bulletti wymienił korzyści z wyboru miasta Medyceuszy, miasta sztuki i ważnego centrum kulturalnego, bogatego w biblioteki obficie zaopatrzone w manuskrypty, jego położenia geograficznego w środkowych Włoszech, w sąsiedztwie innych centrów intelektualnych, jak Bolonia, Pistoia, Lukka, Piza i Siena.

Działania prowadzone szczególnie przez o. Elpidio Rocchettiego, towarzysza podróży i pracy o. da Fanna, przeciągnęły się na lata 1875–1877. W korespondencji wymienianej między tym ostatnim i jego włoskimi pomocnikami, usadowionymi tymczasowo w środku miasta Florencji, pod numerem 7 przy via delle Pinzochere²², w hospicjum zależnym od klasztoru na Monte alle Croci, odnotowujemy całą serię

¹⁷ Meneghin, *Il P. Fedele da Fanna*, s. 253 i następne, gdzie można znaleźć wymianę korespondencji między ministrem generalnym i zainteresowanym, od 17 czerwca 1870.

¹⁸ Mencherini, *Il Collegio di Quaracchi*, s. 39, n. 10.

¹⁹ I. Brady, *The Edition of the „Opera omnia” of Saint Bonaventure (1882–1902)*, s. 116–140.

²⁰ Di Fonzo, *Il Collegio di S. Bonaventura*, MF 47 (1947) 205.

²¹ *Mezzo secolo a Quaracchi*, „L'Osservatore Romano”, 7–8 listopada 1932, s. 3.

²² Mencherini, *Il Collegio*, s. 3.

projektów zakupu nieruchomości i nawet budowy, które niestety zostały porzucone czy anulowane w następstwie interwencji kupujących bardziej spieszących się albo sprytniejszych.

Brano pod uwagę kolejno dom przy Porta Prato, przy wylocie via della Scala, inny przy Porta San Gallo, willę blisko Porta Romana i kościoła św. Hilarego, willę Bonaparte na wzniesieniach południowego brzegu Arno, klasztor św. Franciszka da Paola; dawny klasztor Kamedułów na Monte alle Croci, jeszcze inny dom w pobliżu Santa Croce²³. Pierwszych ośmiu zakonników²⁴ zostało umieszczonych na via delle Pinzochere od stycznia 1875 i pozostali tam do początku 1876 roku, kiedy dołączyli tymczasowo do klasztoru Reformatów na Monte alle Croci.

3. – Willa „Lo Specchio” w Quaracchi – Starania były ciągle w toku, kiedy pojawiło się rozwiązanie tak nieoczekiwane, jak i niespodziewane. W czasie jednej z wizyt w rodzinie Odescalchi – Rucellai w Rzymie, w 1876 roku, minister generalny Bernardyn z Portogruaro mówił o projekcie założenia we Florencji domu dla ojców, którym zostało powierzone wydanie dzieł św. Bonawentury, i daremnych poszukiwaniach dla nich miejsca. To wtedy zaproponowano mu dawną willę Rucellai w Quaracchi, która przeszła na własność adwokata z Florencji, Francesca Orsiniego, który czekał tylko na okazję, aby się jej pozbyć.

Willą nazwana „Lo Specchio” (Zwierciadło), zbudowana w połowie XV wieku według projektu architekta Leona Battisty Albertiego (+1472) dla hrabiego Giovanniego Rucellaiego, bogatego kupca z Florencji (+1477), stała się za sprawą jego wnuczka Giovanniego, poety i dyplomaty (+1525), miejscem spotkań uczonych i literatów. Budowla typu „willa-dziedziniec”²⁵ z podwójnym wirydarzem nałożonym jeden na drugim i kolumnami ośmiokątnymi, otwartym na ogród renesansowy, ozdobiony wazami, figurami i stawkami, nie przypominała już, w 1876 roku, przepychem dawnych czasów. Długie lata opuszczenia i kolejne przekształcenia stopniowo uczyniły z niej fabrykę mioteł, schronienie dla chorych zakaźnie

²³ Tamże, s. 4–9, 57–58.

²⁴ Byli to ojcowie: Rocchetti, Pier Maria da Biforco, Apollinare Bettarel, Giovanni Maraspin; dwaj bracia: Roberto i Mario i o. Fedele da Fanna, który kontynuował swoje prace badawcze.

²⁵ Na temat architektury Kolegium zob. R. Boving, *Zur Kunstgeschichte der villa „Lo Specchio”*, FS 11 (1924) 79–86. Giovanni Rucellai senior sam pozostawił opis willi i ogrodów, zob. Mencherini, *Il Collegio*, s. 10–13.

i w końcu stała się tylko zespołem pomieszczeń, tak że ludzkość nazywała ją z pewną pogardą „Palazzacio”. Ale było możliwe odnowienie budynków i zaadaptowanie ich dla małej, niewiele wymagającej wspólnoty zakonników, o czym zadecydowali o. da Fanna i jego towarzysze po inspekcji miejsca 26 września 1876 roku²⁶.

Miejscowość położona 8 km na zachód od centrum Florencji liczyła jakieś 950 mieszkańców osiedlonych po stronie północnej i wschodniej małego kościoła parafialnego San Pietro i nie należała do zbyt atrakcyjnych. Błotnista równina, obramowana na południu przez brzegi rzeki Arno, na północy przez zbocza Apeninów, aż do wzniesień dominujących nad miastem Pistoia 25 km na zachód, nie miała niczego przyciągającego. Co się tyczy środków transportu, miasteczko było obsługiwane przez skromny pociąg parowy, który łączył Florencję z Poggio a Caiano. Miejscowość przedstawiała jednak korzyści z racji względnej bliskości ważnego miasta i spokoju strefy wiejskiej.

Nazwa Quaracchi pochodzi od słów „chiare acque” (jasne wody), co dało miejsce przekładowi łacińskiemu, całkowicie fikcyjnemu i dyskusyjnemu, „Ad Claras Aquas”. Trudno do tego przekonać tych, którzy znają to miejsce. Faktycznie, Arno zazwyczaj mulisty i zanieczyszczony, tereny niskie przekształcone w bagna nawiedzane przez żaby i moskity, „Fosso Macinante”, który ściąga do siebie wody zużyte i cuchnące z miasta aż do Signa, nie przywołują niczego poetyckiego. Złudna nazwa „Chiare Acque” ma tylko sens we fragmencie poematu *Le api*, w którym Giovanni Rucellai junior sławił świeżość stawów swojego ogrodu i jasnego strumyka Rio, który przepływał przez niego²⁷. Nazwa *Quaracchi* w rzeczywistości pochodzi sprzed XV wieku i wywodzi się od pojęć łacińskich jeszcze niewyjaśnionych *Ad Quaraclas*, *Aquaraculæ*, *Quaraculas*²⁸.

Pod nieobecność o. da Fanna, będącego ciągle w podróży badawczo-naukowej, o. Elpidio Rocchetti podjął za pośrednictwem Giulia Sterbiniego, szwagra właściciela Orsiniego, starania zakupu willi, ogrodu przekształconego w pole i kilka poletek. Na parterze urządzono kaplicę, kuchnię, refektarz, salę pracy i salon gościnny. Piętro zostało zarezerwowane dla biblioteki, archiwów i pokoi zakonników, łącznie 19 pomieszczeń.

²⁶ Meneghin, *Il P. Fedele da Fanna*, s. 169–170.

²⁷ Tamże, s. 164; *Quaracchi terra di nessuno*, „Giornale del Mattino”, 30 czerwca 1965.

²⁸ Repeti, *Dizionario geografico-fisico-storico della Toscana* IV, Firenze 1841, s. 689; Mencherini, *Il Collegio*, s. 9–10; Meneghin, *Il P. Fedele da Fanna*, s. 165–166.

4. – Pierwsza wspólnota (1877–1881) – Od marca do września 1877 roku o. Elpidio Rocchetti nadzorował prace remontowe, a także związane z zagospodarowaniem, umeblował prowizorycznie pomieszczenia i 10 października 1877 roku poświęcił dom i wprowadził się do niego z o. Celerino Talau²⁹.

Ponieważ Kolegium nie miało początkowo innego celu jak tylko wydanie *Opera omnia* św. Bonawentury, to rozumie się samo przez się, że zostało oddane pod opiekę mistrza z Bagnoregio. 28 marca 1878 roku przybył o. Apollinare Bettarel z prowincji weneckiej, a następnie, w grudniu, wreszcie o. da Fanna, mianowany zarazem przełożonym wspólnoty, prefektem studiów i odpowiedzialnym za prace wydawnicze. Liczni pomocnicy zewnętrzni kontynuowali poszukiwania i gromadzenie manuskryptów w bibliotekach Europy³⁰.

Komisja mogła przedsięwziąć i zorganizować pracę dopiero w ciągu 1879 roku, kiedy pojawili się pomocnicy z Niemiec. 27 czerwca przybyli z prowincji saksońskiej o. Ignatius Jeiler i o. Columbanus Zündorf, zaś 22 lipca o. Hyazinth Deimel i 25 lipca o. Benedikt Bechte, obydwaj także z prowincji saksońskiej. Dwaj inni współbracia, ojcowie Ewald Fahle i Quinctian Müller, z tej samej prowincji, dołączyli 14 czerwca 1880 i 19 czerwca 1891 roku. Ekipa liczyła więc czterech Włochów i sześciu Niemców³¹.

5. – Pierwszy Regulamin Kolegium (1881) – Długie lata poświęcone przez o. da Fanna i jego pomocników na przygotowanie wydania, cierpliwe poszukiwania w licznych bibliotekach Europy, transkrypcja i skrupulatne kolekcjonowanie odnalezionych wersji manuskryptów pozwalały mieć jak najpiękniejsze nadzieje. Ale delikatne zdrowie mistrza nie wytrzymało z powodu zmęczenia nieustannymi podróżami, warunków pracy często w pomieszczeniach pozbawionych wszelkiego

²⁹ Nigdzie nie odnaleziono dokumentu erekcji Kolegium. Wydaje się, że ona nie nastąpiła w 1877 roku. O. Basilio Pandzić odnalazł w Archiwum Kurii Generalnej pismo o. Leonarda Lemmensa, prezydenta Kolegium, skierowane 25 marca 1904 do arcybiskupa Florencji z prośbą o erekcję kanoniczną domu. Odpowiedź była pozytywna: „Libenter annuimus ut canonice erigatur novus conventus Fratrum Minorum in pago Quaracchi huius diocesis Florentinae. Dat. Florentiae, 28 martii 1904. Alphonsus Maria Archiepiscopus”. Tenże mianowany kardynałem w 1915 roku, później poświęcił budowę z lat 1928–1929.

³⁰ Współpracowników wewnętrznych było 25, zewnętrznych 16. Zob. W. Lampen, *Le edizioni teologiche del Collegio*, SF 26 (1929) 258–260; I. Brady, *The Edition*, s. 116–140.

³¹ Od 1879 do 1890 roku należał do wspólnoty także br. Biagio Visentin, z Prowincji św. Franciszka w Wenecji, furtian Kolegium; zmarł on w Wenecji 10 listopada 1914.

komfortu i klimatu, który był dla niego szkodliwy. O. da Fanna zachorował na gruźlicę, co zmusiło go do odpoczynku w Lastra a Signa i na Wyspie San Michele w Wenecji. Nie powrócił z nich wyleczony. 7 kwietnia 1881 roku minister generalny Bernardyn z Portogruaro podjął decyzję o zwolnieniu go z odpowiedzialności za komisję i mianował o. Rocchettiego prezydentem Kolegium. Kilka miesięcy później, 12 sierpnia 1881 roku, kiedy pierwszy tom św. Bonawentury był na ukończeniu, chory o. Fedele zmarł w swojej ubogiej celi w Quaracchi, mając zaledwie 43 lata³².

20 sierpnia przybył minister generalny, aby przewodniczyć posłudze pogrzebowej w małym kościele parafialnym San Pietro. Przed pożegnaniem się z braćmi, 23 sierpnia, powierzył sukcesję o. da Fanna o. J. Jeillerowi, któremu nadał tytuł prefekta. Ponadto pozostawił na piśmie, w liście datowanym tego samego dnia, pierwszy Regulamin Kolegium.

Tekst³³ Regulaminu, bardzo krótki i zredagowany po włosku, sprowadza się do 16 artykułów podzielonych na trzy tytuły: *Personel, Siedziba, Sprawy dyscyplinarne*.

Pięć pierwszych artykułów, które odnoszą się do personelu, przypominają, że Kolegium jest pod bezpośrednią jurysdykcją ministra generalnego i są w nich wyznaczone funkcje: o. J. Jeiller jest ustanowiony prefektem studiów, o. H. Deimel – wiceprefektem, o. E. Rochetti – prezydentem domu, archiwistą i bibliotekarzem, o. B. Bechte – ekonomem, któremu ma pomagać o. A. Bettarel, zaś dyskretorium tworzą ojcowie: I. Jeiller, C. Talau i B. Bechte.

Druga część traktuje o dobrach Kolegium (art. 6–10). Dom, cały teren i wyposażenie są całkowicie w dyspozycji Zakonu. Minister generalny jest za nie bezpośrednio odpowiedzialny i on sam może podjąć decyzje w tej sprawie. Manuskrypty pozostawione przez o. da Fanna są własnością Kolegium i nie mogą być wypożyczone na zewnątrz bez wyraźnej autoryzacji ministra generalnego, pod karą ekskomuniki. Nikt nie ma prawa publikować ich, chyba że wspólnota uzna to za pożyteczne i będzie to w imieniu Kolegium oraz za pozwoleniem ministra generalnego. Książki biblioteki są również dobrami wspólnymi i nie mogą być wypożyczone na zewnątrz bez akceptacji wspólnoty ani wyraźnej autoryzacji ministra generalnego; wszelkie wykroczenie grozi karą ekskomuniki.

³² Meneghin, *Il P. Fedele da Fauna*, s. 200–216; Beschin, *Il Servo di Dio P. Bernardino Dal Vago* I, s. 529–533; AOM 1 (1882) 31–32.

³³ Tekst wydany w Mencherini, *Il Collegio*, s. 95–97.

Kwestia dyscyplinarna jest przedmiotem artykułów 11–16. Zakonnicy są zobowiązani do zachowywania Reguły i Konstytucji generalnych Zakonu, z wyjątkiem obowiązków nie do pogodzenia z pracą, która jest im wyznaczona; są więc zwolnieni z oficjum chórowego³⁴. Życie wspólne musi być ściśle przestrzegane i należy do przełożonego, ażeby to zapewnić. W tym celu ma on zaopatrywać braci w potrzebne rzeczy, nawet te małe (*tutti i bisogni, anche piccoli*). Pobudka jest ustalona na godzinę piątą rano. Od członków ekipy wymaga się sześciu godzin pracy w ciągu dnia, czterech przed południem, począwszy od ósmej, i dwie po południu, z wyjątkiem czwartku po obiedzie, kiedy przewidywany jest czas wolny. Wyjścia są dozwolone tylko za pozwoleniem przełożonego. Doroczne rekolekcje są odprawiane w trakcie nowenny przygotowawczej do uroczystości Niepokalanego Poczęcia.

W końcowej części swego pisma o. Portogruaro nie ukrywa trudności napotykanych przez zakonników od przybycia do Kolegium ani ducha ofiary, którego wymaga ich tryb życia³⁵. Zachęca ich po ojcowsku, aby kontynuowali swoje wysiłki i obiecuje im w zamian wdzięczność całego Zakonu i błogosławieństwo nieba³⁶.

6. – Nowe posiłki i nowe inicjatywy (1882–1902) – Jako że wydanie dzieł św. Bonawentury zapowiadało się długie i złożone, o. I. Jelier, zobowiązany doprowadzić je do pomyślnego końca, zrozumiał, że potrzeba nowych sił, tym bardziej że projekt powierzenia pracy drukarskiej wydawnictwu Marietti w Turynie musiał upaść, w następstwie trudności, które doprowadziły nawet do procesu. Zaproponowane przez o. Lodovico da Casoria rozwiązanie, jak też wcześniej nabycie willi „Lo Specchio” w Quaracchi, zakładało urządzenie drukarni w samym Kolegium i zwrócenie się z apelem do siły roboczej świeckiej. Powrócimy do tego w dalszej części³⁷. A więc do pracy wydawców dołączyła się od 1882 roku odpowiedzialność za zakład drukarski, któremu trzeba było zapewnić kompetentną dyрекcję oraz doświadczonych i sumiennych korektorów. Na przestrzeni 20 lat (1882–1902), w ciągu których wyszło spod prasy w zadziwiającym rytmie 10 tomów in 4° *Opera omnia* św. Bonawentury, Kolegium otrzymało pomoc około 20 zakonników, tak że

³⁴ Dyspensa zostanie później potwierdzona 2 maja 1904 przez Kongregację Biskupów i Zakonników.

³⁵ Co do warunków życia zakonników w Quaracchi zob. także P. Schollmeyer, w: „Vita Seraphica” 37 (1956) 169.

³⁶ Mencherini, *Il Collegio*, s. 97.

³⁷ Poniżej, Schmitt, *L’Imprimerie de Quaracchi*, s. 81; AFH 70 (1977) 80–98.

wspólnota przekraczała zwykle 12 zakonników, łącznie z kilkoma braćmi zakonnymi do niezbędnej posługi na furcie, w kuchni, w pralni i ogrodzie. Wielu z nowo przybyłych pozostawało w Kolegium od roku do trzech lat.

Fakt, że wydanie dzieł św. Bonawentury było w rękach ojców I. Jeliera i H. Deimela, tłumaczy, że prowincja saksońska udzieliła maksymalnej pomocy. Między latami 1886 i 1902 odnotowujemy, że kolejno przybywają do Quaracchi ojcowie: Paulinus Weiss (1886), Kilian Hille (1888), Laurentius Schmitz (1894), Gisbert Menge (1900), Gregorius Menth (1901), Natalis Stratmann (1901)³⁸ i Hugolin Meyer (1902).

Inne prowincje przydzielały tylko jednego czy dwóch zakonników, z wyjątkiem prowincji weneckiej, która przysłała dwóch ojców, Giovanniego Maraspina (1833), Nicolasa Dal Gala (1902) i jednego brata, Enricca Piccina (1882). Ponadto z Toskanii przybyli o. Atanasio Butelli (1883) i br. Domenico Negrente (1886), który pozostanie więcej niż 50 lat w służbie drukarni; z prowincji rzymskiej o. Alessandro Maria Corrado (1884), z Umbrii o. Serafino Grottanelli (1892), z prowincji Francji ojcowie Roch Lescurex (1882) i Anatole Durand (1884), z prowincji św. Bernardyna we Francji o. Illuminé Castello (1889), z Bawarii o. Servulus Schreglmann (1902), z Tyrolu o. Johann Evangelist Scheiber (1887), z Holandii o. Egbert Smeets (1901), z Anglii o. Wulstan Holland (1883) i z Polski o. Euzebiusz Stateczny (1901)³⁹.

Trudno było ekipie ekspertów ograniczyć działalność do wydania dzieł tylko jednego autora, czyli św. Bonawentury, nawet jeśli był on twórcą licznych dzieł. Postanowiono zatem, że oprócz *Opera omnia* mistrza z Paryża, kiedy to wydano dopiero trzeci tom, zostaną opublikowane dawne kroniki Zakonu. W ten sposób powstała nowa kolekcja „Analecta Franciscana”, której pierwsze trzy tomy wyszły w 1885, 1887 i 1897 roku⁴⁰. W 1897 ukazał się ponadto zbiór pierwotnego prawodawstwa trzech rodzin franciszkańskich, łącznie z deklaracjami na temat Reguły Mikołaja III i Klemensa V, wydanie przeznaczone dla szerokiej publiczności i ubogacone tłumaczeniem francuskim (*Seraphicae legislationis textus originales*).

³⁸ Zob. Kleinschmidt, *Saxonia und Quaracchi*, w: „Vita Seraphica” 12 (1931) s. 84. Artykuł ustala liczbę zakonników z Saksonii, którzy dali swój wkład w wydawnictwa Kolegium.

³⁹ Przypominamy, że o. Bernardyn da Portogruaro, założyciel Kolegium, po dymisji z urzędu Ministra generalnego Zakonu w 1889 roku ostatnie lata swego życia spędził w Quaracchi, gdzie zmarł 7 maja 1895.

⁴⁰ Drugi wyszedł w 1887, trzeci w 1897.

Trzeba również wymienić jeszcze inne liczne publikacje wydane w Kolegium. Katalog wydawnictw Kolegium ustalonych na ręcznie pisanych fiszkach przez o. A. Bettarela od października 1882 do 12 grudnia 1903⁴¹ obejmuje 191 tytułów: akta kapituł i kongregacji Zakonu, rytuały, zbiory modlitw, rozważań, mów, studia biograficzne i hagiograficzne, komentarze Pisma Świętego, traktaty i kursy teologii, repertoria bibliograficzne, historię Zakonu i misji itd.

7. – *Od wydania św. Bonawentury do pierwszej wojny światowej (1903–1914)* –

Po wydaniu św. Bonawentury, a więc spełnieniu zadania, dla którego zostało założone Kolegium, byłoby rzeczą normalną zamknięcie domu i odesłanie personelu do odnośnych prowincji. Ale zarówno przełożony Zakonu, jak i wydawcy uważali, że rozwiązanie ekipy ekspertów tak zasłużonych i obiecujących z pewnością nie jest dobrym pomysłem, gdyż mogłoby to wywołać niezadowolenie wśród zakonników zainteresowanych studiami, jak również w świecie uczonych, gdzie nazwa Quaracchi już się mocno utwierdziła. Znalezienie innych pól działalności nie było trudne. Jedyne problem dotyczył wyboru pośród licznych autorów franciszkańskich, których dzieła nie były dotychczas wydane. Aby zdać sobie z tego sprawę, wystarczyło przewertować registry *in folio*, w których o. da Fanna zapisał oprócz manuskryptów św. Bonawentury tysiące innych tekstów rozproszonych w bibliotekach Europy⁴².

O. David Fleming, wikariusz generalny Zakonu (1901–1903), wziął na siebie obowiązek wyznaczenia komisji bonawenturiańskiej nowego zadania. Zaproponował wydanie dzieła *Summa theologica* Aleksandra z Hales, który był mistrzem św. Bonawentury na Uniwersytecie Paryskim⁴³.

Ale ze starej gwardii Kolegium w 1903 roku pozostali tylko ojcowie: R. Lescurex, N. Dal Gal, L. Schmitz, E. Smeets i I. Jeiler, który mając 81 lat, uznał za stosowne złożyć dymisję z funkcji prefekta; zmarł 9 grudnia następnego roku. Wcześniej, 28 lutego 1900 roku, zmarł O.H. Deimel, który został pochowany w grobowcu na małym cmentarzu w Quaracchi. Inni współbracia powrócili do prowincji.

Trzeba więc było zapewnić zastępstwo. Prowincje kolejny raz okazały się wyrozumiałe; odpowiedziały wspaniałomyślnie na apel, odstępując zakonnikom dobrze

⁴¹ M. Acebal Luján, *La colleccion de la „Analecta Franciscana”*, AFH 70 (1977) 141–163.

⁴² I. Brady, *The Edition of the „Opera omnia” of Saint Bonaventure*, AFH 70 (1977) 116–140.

⁴³ I. Brady, *The „Summa Theologica” of Alexander of Hales* (1924–1948), AFH 70 (1977) 201–211.

przygotowanych, wśród których liczni wyrobili sobie niekontestowane nazwisko w dziedzinie teologii i historii.

Z Saksonii przybyli o. Leonard Lemmens, który od 1903 roku zastąpił o. Jeile-
ra jako prefekt, i o. Remigius Boving (1906), z Bawarii delegowano w 1907 roku o.
Partheniusa Mingesa i trzech braci: Celsusa Käsbauera, Ladislausa Noiberta i Ray-
neriusa Sommera; Belgia posłała o. Landelina De Wilde (1905), Holandia o. Jodo-
cusa Lakerfelda (1905), Hiszpania ojców Atanasia Lópeza (1905) i Luciana Nuñez
Rodrigueza (1907), prowincje Toskanii i Trento kolejno ojców Saturnina Mencheri-
niego (1904) i Taddeo Assona (1905). Wreszcie Kustodia Ziemi Świętej skierowała
o. Girolama Golubovicha w 1904 roku.

Komisja o szerokim składzie kontynuowała serię „*Analecta Franciscana*”, która
wzbogaciła się w 1907 roku o czwarty tom (*De conformitate* Bartłomieja z Pizy)
i przygotowując powoli wydanie *Summa Halesiana*, podjęła dwie nowe kolek-
cje, które dadzą prestiżu Kolegium: „*Bibliotheca Franciscana Ascetica*”, której
pierwsze cztery tomy małego formatu wyjdą w latach 1904–1905⁴⁴, i „*Bibliotheca*
Franciscana Scholastica”, zainaugurowana w 1903 i 1904 roku tekstami Mateusza
z Aquasparty i Wilhelma z Ware (tomy I i III)⁴⁵. Specjalista od misji na Wschodzie,
o. Girolamo Golubovich, zabrał się do wydawania serii *Biblioteca Bio-Bibliografi-
ca della Terra Santa e dell'Oriente Francescano*, której pierwszy tom z trzech serii
ujrzał światło w 1906 roku⁴⁶.

Były to lata przygotowania świętowania 700-lecia założenia Zakonu (1208–
1909). Wydarzenie zasługiwało na zaznaczenie w środowiskach intelektualnych
przez kongresy naukowe, a także przez publikacje, które wzbudziłyby zaintere-
sowanie przeszłością rodziny św. Franciszka. Tym bardziej że studia franciszkań-
skie zaczęto cenić dzięki badaniom naukowym pastora Paula Sabatiera, założeniu
Società Internazionale di Studi Francescani w Asyżu (1902) i *British Society of Stu-
dies* w Londynie (1908) oraz stworzeniu nowych czasopism naukowych: „*Miscel-
lanea Francescana*” w Foligno (1886), „*Études Franciscaines*” ojców kapucynów
w Paryżu (1899) i „*La Verna*” w Arezzo (1903). Minister generalny Dionysius

⁴⁴ A. Calufetti, *La „Bibliotheca Franciscana Ascetica Medii Aevi” (1904–1977)*, AFH 70 (1977) 185–200.

⁴⁵ I. Brady, *The Series „Bibliotheca Franciscana Scholastica” (1903–1968)*, AFH 70 (1977) 176–184.

⁴⁶ J. Poulenc, *La „Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente France-
scano” (1906–1954)*, AFH 70 (1977) 400–419.

Schuler (1903–1911) troszczył się o te sprawy. Poza Quaracchi polecił o. Heribertowi Holzapfelowi napisanie tak bardzo oczekiwanego podręcznika historii ogólnej zakonu franciszkańskiego; ukaże się on we Fryburgu w Badenii w 1909 roku w podwójnej wersji niemieckiej i łacińskiej⁴⁷. Ponadto poprosił komisję ekspertów o zbadanie projektu założenia czasopisma naukowego historii Zakonu na poziomie międzynarodowym; i tak zrodziło się w 1908 roku „Archivum Franciscanum Historicum”⁴⁸. Dla komitetu redakcyjnego nie było lepszego miejsca niż Kolegium w Quaracchi. Decyzja została przyjęta z entuzjazmem.

Wszystkie te działania wymusiły apel do prowincji o przysłanie nowych pracowników i tym razem stan faktyczny Kolegium miał osiągnąć liczbę blisko 15 braci. Przybywali kolejno czy to do drukarni, czy tylko do wydania Aleksandra z Hales, czy też redakcji „Archivum”, z Francji o. Fidèle Cloarec (1910), z obecnej prowincji w Strasburgu ojcowie Michel Bihl (1907) i Livier Oligier (1911), z Belgii ojcowie André Callebaut (1909) i Aubain Heyse (1912), z prowincji kolońskiej o. Hugo Dausend (1910), z Hiszpanii o. Andrés Ibares (1913), z prowincji Toskanii, Bolonii i Wenecji tego samego roku 1908 ojcowie Zefirino Lazzeri, Benvenuto Bughetti i Enrico Indof, wreszcie z Bawarii br. Eubertus Spielmann (1909).

Były już dwie wyróżniające się sekcje w Kolegium, ta Aleksandra z Halles, liczniejsza, i ta historii, za każdą był odpowiedzialny prefekt. O. Mignes kierował pierwszą po wyjeździe o. L. Lemmensa (3 stycznia 1907), o. G. Golubovich przyjął, przynajmniej czasowo, obowiązek redaktora naczelnego „Archivum”. Przewodniczenie Kolegium przeszło w 1906 roku w ręce o. Egberta Smeetsa.

8. – Lata wojny 1914–1918 – Konflikt światowy 1914 roku wystawił Kolegium na ciężką próbę. Zakonnicy narodowości niemieckiej i francuskiej, z wyjątkiem jednego brata, powrócili do swoich krajów. Wśród tych, którzy zostali wcieleni do armii, był o. Fidèle Clorec, który zginął bohatersko na polu bitwy 25 kwietnia 1915 roku. Stan faktyczny wspólnoty zredukował się do siedmiu ojców i braci: B. Bughetti, prezydent od 1913 do 1917, A. Heyse, jego następca w 1917 i prefekt studiów od 1913, A. Callabaut, L. De Wilde, Salvatore Tosti,

⁴⁷ *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens; Manuale Historiae Ordinis Fratrum Minorum*; tłum. polskie, *Podręcznik historii Zakonu Braci Mniejszych*, tłum. P.A. Turbański OFM, Tyniec 2012, ss. 604.

⁴⁸ P. Péano, L', „*Archivum Franciscanum Historicum*” et ses 70 années d'existence (1908–1977), AFH 70 (1977) 212–252.

L. Noibert i D. Negrente. Kilku braci wzmocniło wspólnotę w okresie wojny, ale pozostali w niej tylko jeden rok lub dwa lata: ojcowie włoscy Ernesto Maestrani, ekonom (1914), Anselmo Bernardinello, ekonom i dyrektor drukarni (1915–1916), Zefirino Lazzeri (1915–1916), Filippo Graziani z Lugagnano (1914–1916), Hiszpan Eduardo Faus y Reig (1914–1916) i br. Didacus Myciek z prowincji Turyngii (1914–1918).

Rytm życia i pracy nie zmienił się i był rygorystycznie przestrzegany. Porządek dnia ustalony na zebraniu dyskretorium 29 maja 1917 roku przebiegał następująco: godzina 4.45 pobudka, 5.30 msza konwentualna i rozmyślanie, 12.00 obiad i rekreacja, 19.30 rozmyślanie, droga krzyżowa albo adoracja Najświętszego Sakramentu, 20.00 kolacja i rekreacja. Z wyjątkiem dni rozmowy, były trzy czytania przy stole w czasie obiadu, a dwa podczas kolacji. Po obiedzie w piątek odbywała się kapituła win⁴⁹.

Z powodu braku personelu w dwóch sekcjach pracy i w drukarni publikacje znacznie się zwolniły, chociaż tomy „Archivum” miały opóźnienie tylko kilku miesięcy dzięki gorliwości ojców A. Heyssgo i B. Bughettiego. Za to „Bibliotheca Franciscana Ascetica” zatrzymała się na czwartym tomie z 1905 roku i nie będzie wznowiona przed 1923 rokiem, tak samo „Bibliotheca Franciscana Scholastica”, której drugi tom ukazał się w 1914, a czwarty dopiero w 1922 roku⁵⁰. Seria „Analecta Franciscana” wzbogaciła się o szósty tom w 1917 roku. Oddano do druku także następny tom zawierający proces kanonizacyjny św. Ludwika z Tuluzy, ale praca została wykonana pośpiesznie i będzie zablokowana aż do 1951 roku⁵¹. Sekcja Aleksandra z Hales zasłużyła się tym, że opublikowała w 1916 (1919) roku drugie wydanie Sentencji Piotra Lombarda, dwa tomy in 8°, w całości – 1056 stron.

Pracownicy drukarni, którzy uniknęli poboru do wojska z powodu wieku, nie zaniedbywali pracy. Wielu autorów z zewnątrz postarało się, aby nadrobić czas. Tak więc w katalogu z 1919 roku odnotowujemy listę wielu różnych publikacji: akta kapituły generalnej z 1915 roku, mowy i listy św. Leonarda z Porto Maurizio, komentarze Reguły i Konstytucji Zakonu, dziełka pobożności, zbiory modlitw, opracowania hagiograficzne, biograficzne, historii lokalnej itd.

⁴⁹ *Liber Discretorii Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 1917–1958*, s. 1.

⁵⁰ Tom III ukazał się w 1904 roku.

⁵¹ M. Acebal, *La coleccion*, s. 154.

9. – Ożywienie w 1918 roku i 50-lecie Kolegium (1927) – Po zawieszeniu broni w 1918 roku wspólnota w Quaracchi stopniowo się odbudowała. Powrócili ojcowie L. Oliger (1918), Anselmo Bernardinello (1918)⁵² i M. Bihl (1920), a ponadto przybyły nowe posiłki, wśród nich niektórzy z krajów reprezentowanych po raz pierwszy: w 1918 roku pojawili się ojcowie Isidoro Sebastiani i Anastase van den Wyngaert, w 1920 ojcowie Ferdinand-Marie Delorme, Kanadyjczyk Ephrem Longpré i dwaj bracia: Johann Schoppen, architekt, i Gervasius Wiendl, w 1922 roku o. Willibrord Lampen i br. Clemente Tisato, w 1923 Amerykanin o. Edwin Auweiler, Holender o. Jeroen Doedeus i br. Urbanus Geiger, w 1924 ojcowie Donatus van Adrichen i Bernardo Del Sole, nowy przełożony domu, w 1925 roku o. Pierre Muscat, Maltańczyk, bracia Engelbert Wagner i Raimondo Šegula, wreszcie w 1927 Syryjczyk Nicolas Assouad.

Prace mogły więc przebiegać w normalnym rytmie, co zaznaczył z entuzjazmem dziennikarz „Corriere d'Italia” 7 marca 1920 roku; autor G. Gabrieli pisał, że zakony, w szczególności franciszkanie podjęli na nowo jako pierwsi prace naukowe i że zarówno publikacje uczone z Quaracchi, jak i artykuły w „Archivum”, które miało już 12. tom, przedstawiały najwyższy poziom pracy historycznej i krytycznej, wszystko na chlubę rodziny franciszkańskiej⁵³. Inny dziennikarz pisma „Tablet” z Londynu był miło zaskoczony w czasie wizyty w Kolegium w 1922 roku, gdyż nie spodziewał się spotkać w tak odosobnionym miejscu, czyli w Kolegium, erudytych takiej klasy⁵⁴.

W ciągu lat 1918–1927 ojcowie wydali następujące tomy: IX i X „Analecta Franciscana”, IV, V i VI „Bibliotheca Ascetica”, I – *Summa* Aleksandra z Hales, V i VI „Bibliotheca Scholastica” i kolejne roczniki „Archivum”. Z drukarni, która stała się szczególnie aktywna, wyszły ponadto teksty i prace wszelkiego rodzaju, wśród których wypada wspomnieć akta kapituł generalnych z 1921 i 1927 roku, mszał Zakonu (1924) i brewiarz (1928). Zbyt długo byłoby wyliczać wszystkie nowe tytuły włączone do katalogów z 1919, 1922, 1925, 1926 i 1928 roku, do których mamy dostęp.

Na rok 1927 przypadała 50. rocznica założenia Kolegium. Mimo że wspólnota, zawsze wierna tradycji skromności, nie nadała, jak wyznał o. L. Oliger w okazyjnym

⁵² O. Bernardinello trzykrotnie przebywał w Quaracchi w latach 1915–1916, 1919–1929 i 1934–1935. Nie jest on jedynym, który powracał kilkakrotnie.

⁵³ „Corriere d'Italia”, niedziela 7 marca 1920, s. 3.

⁵⁴ „The Tablet”, 3 czerwca 1922, s. 718–719.

artykule w „Antoniano”, żadnego rozgłosu świętu i zadowolili się odśpiewaniem *Te Deum* na zakończenie mszy bardziej uroczystej w małej kaplicy Kolegium⁵⁵, to jednak wydarzenie zwróciło uwagę prasy włoskiej i zagranicznej. Dziennik Lizbo-ny „A Epoca” wyprzedził je, 26 września roku poprzedniego, i na pierwszej stronie zamieścił artykuł pochwalny Manuela Ribeiry zatytułowany *No Colegio de S. Boaventura em Quaracchi. Os frades eruditos*⁵⁶. Natomiast francuskie czasopismo „Dépêche de Toulouse”, które nie było zbyt przychylne klerowi, już rok wcześniej, 26 maja 1926, poświęciło Kolegium słowa, które warto przytoczyć *in extenso*:

Franciszkanie z Quaracchi pracują w uporczywym milczeniu. Wydają swoje woluminy, używając bardzo nowoczesnej drukarni, którą urządzili w samym ich Kolegium; nie proszą nikogo o pieniądze, ponieważ według ich maksymy „Opatrzność jest bankiem św. Franciszka”; oni nie rozgłaszają na cztery strony świata cuda swojej cierpliwości; nie chwala się bogactwami ich biblioteki, swoimi podróżami naukowymi, swoimi gorliwymi czuwaniem, rozległością i trudnością ich prac erudycji i to sprawia, że są całkowicie nieznani członkom komitetów dla oficjalnych świąt franciszkańskich. Lecz jeśli św. Franciszek powróciłby naprawdę na ten świat i zszedłby pewnego dnia z rozjaśnionej Alwerni, poszedłby z pewnością odwiedzić swoich „fraticelli” w Quaracchi; podziękowałby im za to, co robią spokojnie dla niego, i powiedziałby im, że to oni są tymi, którzy przygotowują mu najlepsze święto, i że oni dają mu inną „prawdziwą radość”⁵⁷.

„L’Osservatore Romano” już 8 września zapowiedział rocznicę 10 października 1927 i przypomniał w nie mniej pochlebnych słowach historię Kolegium od jego założenia⁵⁸; w innym artykule tego samego dziennika o. Enrico Bulletti powrócił do wspomnianego wydarzenia pod tytułem: *Mezzo secolo a Quaracchi. La grande istituzione francescana* (Pół wieku w Quaracchi. Wielka instytucja franciszkańska)⁵⁹. Tygodnik mediolański „La Fiera Letteraria” poświęcił z kolei, 13 lutego 1927, tekst w dwóch i pół kolumnach 50. latom działalności Kolegium, podkreślając szczególnie powagę publikacji i skromność wydawców⁶⁰.

⁵⁵ *Collegium S. Bonaventurae Ad Claras Aquas, 1877–1927*, Ant 3 (1928) 124–125.

⁵⁶ Egzemplarz dziennika w Archiwum Kolegium.

⁵⁷ Tekst powtórzony przez E. Auweilera, w: „The New Scholasticism” 1 (1927) 117.

⁵⁸ Tytuł artykułu *Per il cinquantenario del Collegio di S. Bonaventura in Quaracchi*, s. 4.

⁵⁹ Numer 7–8 listopada 1932.

⁶⁰ 13 lutego 1927, s. 1.

Brak reklamy budził podziw, chociaż w czasie 4. Kongresu Lektorów niemieckich, zgromadzonych w Hofheim w Taunus, ubolewano że na bieżąco nie informuje się, co się dokonywało w Kolegium św. Bonawentury w Quaracchi. To dlatego o. W. Lampen postanowił opublikować dwa artykuły w „Franziskanische Studien” i „Studi Francescani” poświęcone ojcom, którzy pracowali w Quaracchi od wydania św. Bonawentury, i bilansowi ich działalności⁶¹. O. Beda Kleinschmidt sprecyzował ze swej strony w „Vita Seraphica”, w jakiej mierze prowincja saksońska przyczyniła się do wydawnictw Kolegium⁶². Z kolei o. Edwin Auweiler przedstawił swoim współbraciom ze Stanów Zjednoczonych zasługi zdobyte przez ekipy Kolegium w ciągu 50 lat jego istnienia i przypomniał w ogólnym zarysie jego historię⁶³.

Padł jednak zarzut, że brakuje historii systematycznej i szczegółowej Kolegium od jego założenia; nad tym zaniedbaniem ubolewał zwłaszcza o. L. Oliger w swoim artykule w „Antonianum”⁶⁴. Jego apel nie pozostał bez echa. O. Saturnino Mencherini, dawny przełożony Kolegium (1920–1924) i historyk, opublikował w „Studi Francescani”⁶⁵ *dossier* Kolegium, ograniczając się niestety tylko do pierwszych lat i do biografii jego założyciela, o. Bernardyna z Portogruaro, z wyjątkiem końcowego paragrafu dotyczącego budowy w 1928 roku i stanu personalnego w tym samym roku. Artykuły ukazały się następnie w małym woluminie in 8° liczącym 122 strony pt. *Il Collegio di Quaracchi. Memorie e documenti*, z przedmową datowaną z San Romolo (Figline Val d’Arno) 7 lutego 1929 roku oraz indeksem osobowym.

10.– Budowa w 1928 roku – 13 czerwca 1927 roku, na ostatniej sesji kapituły generalnej u Matki Bożej Anielskiej w Asyżu, zażądano ustanowienia w Kolegium w Quaracchi nowej komisji, która przygotowałaby wydanie krytyczne *Opera omnia* Jana Dunsza Szkota⁶⁶. Ministrowie prowincjalni byli proszeni o natychmiastowe podjęcie prac i powołanie kompetentnego personelu⁶⁷. Projekt spodobał się w Zakonie, ale pojawił się problem dotyczący miejsca. Otóż dawna willa „Lo Specchio”, choć przekształcona i zaadaptowana na potrzeby dwóch ekip pracy i braci zakonnych

⁶¹ *Le edizioni teologiche del Collegio di S. Bonaventura a Quaracchi*, SF 26 (1929) 258–266.

⁶² *Saxonia und Quaracchi*, w: „Vita Seraphica” 12 (1931) 82–85.

⁶³ *Quaracchi 1877–1927*, w: „The New Scholasticism” 1 (1927) 105–118.

⁶⁴ *Collegium S. Bonaventurae*, Ant 3 (1928) 125.

⁶⁵ W tomach 13 (1927) 432–450 i 14 (1928) 161–212, 470–505.

⁶⁶ J. Cambell, *La Section Scotiste (1927–1938)*, AFH 70 (1977) 253–286.

⁶⁷ *Acta Capituli Generalis*, Quaracchi 1928, s. 40.

w służbie wspólnoty oraz drukarni, nie mogła przyjąć więcej niż 15 zakonników. Zdecydowano więc o powiększeniu gmachu Kolegium. Zwrócono się do architekta z tokańskiej Prowincji Świętych Stygmatów, o. Raffaele Franciego, mającego dyplom Akademii we Florencji. 18 maja 1928 roku dyskretorium przeanalizowało plany i oddało do zatwierdzenia ministrowi generalnemu Bonawenturze Marranemu⁶⁸. 17 czerwca tegoż roku architekt przybył ponownie do Quaracchi, aby omówić wykonanie prac i wybrać firmę budowlaną. Rada domu opowiedziała się za Ditta Somigli-Rossi z Florencji, która przedstawiła kosztorys w wysokości 375 000 lirów⁶⁹.

Roboty wstępne ruszyły 5 lipca 1928, tak że następnego roku, 24 lipca wszystko było gotowe do położenia kamienia węgielnego. O. Bernardo del Sole, prezydent Kolegium, poświęcił go uroczystie, po włożeniu do niego tradycyjnego dokumentu zredagowanego przez o. B. Buhettiego. Było to w siódmym roku pontyfikatu Piusa XI, w drugim roku generalatu najprzew. O.B. Marraniego, dwódziestym ósmym roku panowania króla Wiktora Emmanuela III i w szóstym roku objęcia władzy przez Benito Mussoliniego⁷⁰.

Nowa budowla w formie czworobocznej, połączona od strony północnej z dawną willą i tworząca z nią wirydarz wewnętrzny, podwoiła objętość Kolegium. Na parterze urządzono portiernię, rozmównicę, salę rekreacyjną i kilka pomieszczeń na depozyt papieru drukarni i magazyny książek. Na piętrze przygotowano 18 pokoi dla zakonników. Fronton otwierał się na via San Bonaventura. W murze arkady centralnej umieszczono popiersie o. Bernardyna z Portogruaro, dawnego ministra generalnego, założyciela Kolegium, który został wyniesiony do godności arcybiskupa Sardyki i który zakończył swoje dni w maju 1895 roku⁷¹.

Święto inauguracji zostało ustalone na 21 lipca 1929 roku. Kardynał arcybiskup Florencji Alfonso Maria Mistrangelo⁷² przybył poświęcić nowy dom o godzinie 10.00 rano, w obecności licznej rzeszy zakonników, kapłanów i świeckich. Pośród przybyłych osobistości figurowali minister generalny B. Marrani, jego poprzednik

⁶⁸ *Liber Discretorii 1917–1958*, zebranie 18 maja 1928.

⁶⁹ Tamże, zebranie 17 i 30 czerwca 1928.

⁷⁰ Zob. relację w AOM 47 (1928) 331: *Initium novae fabricae pro domo ampliando Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas*; S. Mencherini, *Il Collegio di Quaracchi*, s. 109–110.

⁷¹ Zob. przypis 37.

⁷² Arcybiskup Florencji od 19 czerwca 1899, mianowany kardynałem 6 grudnia 1915, zmarł 7 listopada 1930. Zgodził się na erekcję kanoniczną Kolegium w 1904 roku, zob. przypis 27.

B. Klumper, dwaj biskupi franciszkańscy, Frediano Gianini⁷³ i Pascal Robinson⁷⁴, ministrowie prowincjalni dwóch prowincji franciszkańskich w Toskanii. W swoim przemówieniu okolicznościowym o. Bughetti nakreślił krótko historię Kolegium, podziękował mistrzowi dzieła, architektowi Franciemu i jego asystentowi Severino Crottowi, personelowi firmy budowlanej i w sposób szczególny zakonnikom ze Stanów Zjednoczonych, którzy dzięki pośrednictwu o. E. Auweilera wzięli wspólnie na siebie koszty nowego budynku⁷⁵.

11.– Regulamin z 1929 roku – Ponieważ Kolegium miało przyjąć trzecią sekcję pracy i planowano powiększenie budynku, trzeba było poddać rewizji statuty i dostosować je do wymogów wspólnoty coraz bardziej znaczącej. Pracę podjęto bezzwłocznie, tak że 17 września 1929 roku, mniej niż dwa miesiące po inauguracji nowej budowli, najprzew. O.B. Marrani i jego definitorium mogli zbadać tekst i wyrazić swoją aprobatę.

Wydrukowane w Quaracchi statuty w formie zeszytu liczącego osiem stron, pod tytułem *Ordinationes peculiares pro Collegio S. Bonaventura Ad Claras Aquas*, stanowią zbiór 30 artykułów podzielonych na 12 tytułów.

Potwierdzając, że celem Kolegium jest przygotowanie wydań krytycznych naszych mistrzów ze średniowiecza i publikowanie źródeł dotyczących historii Zakonu, pierwszy artykuł wymaga, aby członkowie ekip rekrutowali się spośród zakonników dobrze przygotowanych i kompetentnych, a także gorliwych w pracy (*sed etiam voluntate laborandi excellent*). Kolegium pozostaje pod jurysdykcją bezpośrednią ministra generalnego, jedyne upoważnione do powierzania zadań i przydzielania zakonników do wspólnoty.

Paragraf *De vita religiosa* (art. 4–6a-e) podaje niezbędne uściślenia co do godziny codziennej medytacji, miesięcznego dnia skupienia, władzy spowiedników, aplikacji mszy i przypomina, że Kongregacja Biskupów i Zakonników udzieliła 2 maja 1904 roku dyspensy od oficjum chórowego.

⁷³ Arcybiskup tytularny Serre, wikariusz i delegat apostolski w Syrii, były minister prowincjalny Toskanii i kustosz Ziemi Świętej; AOM 59 (1940) 116–117; AFH 56 (1963) 431.

⁷⁴ Arcybiskup tytularny 24 maja 1927, delegat apostolski na Malcie w 1929, w tym samym roku mianowany nuncjuszem apostolskim w Irlandii; historyk franciszkański, miał duży wkład w AFH; zob. AOM 67 (1948) 216–219; AFH 58 (1965) 473–474.

⁷⁵ AOM 48 (1929) 233–234: *Inauguratio et benedictio novae partis aedium Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas*.

Przełożony wspólnoty jako prezydent i prefekt sesji (*Praeses et Sectionum Praefectus*) ma obowiązek czuwać nad regularnym i sumiennym wykonywaniem pracy ekip, których członków może zwolywać w tym celu przynajmniej trzy razy w roku; nie ma on uprawnienia do podpisywania obediencji na podróże poza Toskanię (art. 7a-c).

Do odpowiedzialnych za trzy sekcje, z których każdy ma tytuł *rector*, ale są oni tylko pierwszymi z członków (*qui primus erit inter collaboratores suos*), należy rozdzielanie pracy, kierowanie nią i kontrolowanie jej wykonania, z obowiązkiem zapewnienia ich pomocnikom ksiązek i niezbędnych materiałów. Podróże badawcze za granicę należą do kompetencji ministra generalnego (art. 8a-c).

Trzy paragrafy poświęcone kolejno sekcjom Aleksandra z Hales (art. 9a-c), Jana Dunsza Szkota (art. 10a-b) i historii (art. 11a-c) precyzują zadania, które zostały im oficjalnie powierzone⁷⁶.

Następnie są artykuły *De collaboratoribus* (art. 12–20), które określają prawa i zadania członków ekip: obowiązek podporządkowania się szefowi odpowiedzialnemu, wykonywanie pracy w sekcji pięć i pół godziny codziennie, środy i soboty po południu są wolne, jak również wszystkie popołudnia w miesiącach lipiec–sierpień, msze i spowiedzi poza domem nie są dozwolone, chyba że wyjątkowo w tygodniu, według zdania *rektora*, materiały przywiezione z wyjazdów badawczych podjętych w imię Kolegium pozostają do dyspozycji wspólnoty, fotokopie i odpisy rękopisów nie mogą być pożyczane poza Kolegium, z wyjątkiem pisemnego pozwolenia ministra generalnego, ich publikacja tytułem osobistym jest niedozwolona; wakacje roczne ograniczone do jednego miesiąca są przedłużone o drugi miesiąc co trzy lata.

Ekonom ma obowiązek dbać o potrzeby Kolegium i drukarni oraz prowadzić registry wydatków i dochodów podlegających comiesięcznemu egzaminowi dyskretorium (art. 21a-c).

Bibliotekarzowi jest powierzone zadanie, by sporządzać i utrzymywać na dzień bieżący katalog, tak żeby książki mogły być szybko oznaczone, oraz czuwać nad rejestrem dzieł w lekturze (art. 22).

Seria siedmiu artykułów (23–29) jest poświęcona drukarni⁷⁷.

Aplikacja statutów obejmuje cały zespół zakonników Kolegium, a ich lektura publiczna jest polecana dwa razy w roku, przy stole, w kwietniu i w październiku (art. 30).

⁷⁶ Zob. AFH 70 (1977) 201–211; 253–286.

⁷⁷ C. Schmitt, *L'Imprimerie de Quaracchi*, AFH 70 (1977) 80–98.

12.– Lata 1929–1939 – W czasie kiedy rozbudowano Kolegium, wspólnota składała się z 17 zakonników. Funkcję prezydenta pełnił o. Bernardo Del Sole. Ekonomat i odpowiedzialność za drukarnię były w rękach o. A. Bernardinella. W komisji, kierowanej przez o. A. Heyssego, pracowali ojcowie F.M. Delorme, A. Callebaut, N. Assouad, W. Lampen i E. Longpré. W sekcji historycznej – o. M. Bihl, jej szef, wspomagany przez ojców B. Bughettiego, E. Auweilera i D. van Adrichema. Pięciu braci spełniało posługi w domu czy drukarni: D. Negrente, I. Noibert, B. Brooder, U. Geiger i E. Wagner.

Utworzenie komisji szkotycznej pod kierownictwem o. E. Longprého⁷⁸, potem założenie przez Kanadyjczyka Hugolina Lemaya w 1933 roku czwartej ekipy, sekcji bibliograficznej⁷⁹, przyciągnęły posilki i domagały się nowego rozdzielenia personelu. Od 1929 roku do drugiego konfliktu światowego, 10 lat później, przewodniczenie Kolegium przechodziło kolejno w ręce ojców Marco Della Pietri z prowincji weneckiej (1929–1930) i Benedikta Goelza (1939).

W ciągu tych samych lat przybyło do Quaracchi kolejno 27 zakonników, łącznie z o. Lemayem i trzema nowymi przełożonymi, dopiero co wymienionymi; oto lista według lat przyjęcia do Kolegium:

- 1928: o. Ludger Meier z Bawarii, o. Diomede Scaramuzzi z Prowincji św. Michała w Apulli, o. François Henquinet, Walończyk, o. Athanase Ledoux, Kanadyjczyk.
- 1929: o. Victorin Doucet, Kanadyjczyk, o. Antonellas Verschuere, Flamand, o. Antonio Biolchi, z Toskanii.
- 1930: o. León Amoras, Hiszpan, o. Jean-Marie Bissen, Luksemburczyk, o. Gerold Fussenegger, z Tyrolu, o. Venzazio Marchetti, z prowincji weneckiej.
- 1931: o. Basilio Pergamo, z prowincji Salerno, o. Letus Himmelreich, Holender, o. Hugolin Lippens, Flamand, o. Eugenio Silvestre, Hiszpan, br. Marco Comi, z prowincji mediolańskiej.
- 1933: br. Theodor Schulte, z Saksonii, br. Othmar Diller, z Turynii, br. Valentin Nonnenbroich, z prowincji kolońskiej, br. Lorenzo Molena, z prowincji

⁷⁸ J. Cambell, *La Section Scotiste*, AFH 70 (1977) 262.

⁷⁹ R.S. Almago, *The Sectio Internationalis bibliographiae Franciscanae (1933–1947)*, AFH 70 (1977), 287–290.

- weneckiej, o. Emmanuel Marcos, Hiszpan, przysłany jako doradca specjalny *ad tempus* przez ministra generalnego L.M. Bella⁸⁰.
- 1934: o. Damase Laberge, Kanadyjczyk, br. Jules Gratton, Kanadyjczyk, br. Elzéar Lersy, z Lotaryngii.
- 1935: o. Columban Fischer, Szwajcar.
- 1936: o. Teofilo Rosa, z Prowincji św. Tomasza w Piemoncie, br. Basilides Jäger, z Bawarii, br. Hermengilde Leclerc, Kanadyjczyk.
- 1937: br. Laetus Döppeschmid.
- 1938: o. Aurelian van Dijk, Holender, o. Ernesto Maestrami, z prowincji bolońskiej, o. Colombano Petrocchi, z prowincji weneckiej, br. Corrado Marroni, z prowincji mediolańskiej.

Napływ z pewnością zaskakujący, ale który nie oznacza, że wspólnota przekroczyła maksymalną liczbę 25 zakonników jednocześnie. Były także wyjazdy, między innymi te, na szczęście tymczasowe, trzech filarów Kolegium, ojców M. Bihla, A. Heyssego i B. Bugettiego⁸¹. Zauważmy także, że sekcja szkotystyczna pozostała w Quaracchi do 1938 roku, kiedy została przeniesiona do Rzymu⁸², i że Komisja Bibliograficzna została zredukowana do jednego czy dwóch zakonników.

Regulamin z 1929 roku nie odpowiadał już wymaganiom wspólnoty – poszerzonej i zorganizowanej. Poddano go rewizji i 21 grudnia 1935 roku został zatwierdzony przez ministra generalnego L.M. Bella i jego definitorium. Ukazał się wkrótce potem, w Quaracchi, pod tym samym tytułem i w tym samym formacie co poprzedni, z kilkoma paragrafami i artykułami dodatkowymi, licząc w sumie 16 stron.

Co do nowości, prezydent Kolegium utracił tytuł *praefectus sectionum* i miał zajmować się tylko administracją i kierownictwem ogólnym, nie był już więcej proszony, aby zapewnić jedność i współpracę w różnych ekipach pracy, jego prawo udzielania obediencji na wyjazd, ograniczone poprzednio do Toskanii, zostało odtąd rozszerzone na Umbrię (art. 7). Seria artykułów (8–11) precyzuje, że dyskreksi są mianowani przez ministra generalnego i że zebrania rady muszą być zwoływane

⁸⁰ Z prowincji Katalonii; brał udział jako doradca specjalny w zebraniu dyskrektorium 7 grudnia 1933 i miał za zadanie dokonać rewizji statutów Kolegium; 14 kwietnia 1934 przedstawił dyskrektorium sprawozdanie na temat sytuacji ekonomicznej Kolegium i drukarni; *Liber Discretorii* w wyżej oznaczonych dniach.

⁸¹ P. Péano, *L'„Archivum Franciscanum Historicum”*, s. 233.

⁸² J. Cambell, *La Section Scotiste*, s. 282–283.

raz w miesiącu, a pierwszy z radnych (*dignior*) jest odpowiedzialny za dom w czasie nieobecności przełożonego.

Członkowie ekip nie są agregowani definitywnie do Kolegium, jak tylko po trzech latach próby (art. 13), wszyscy są zaproszeni także do współpracy z „Archivum” (art. 23b). Szef każdej z sekcji przybiera odtąd tytuł *praefectus* (art. 23c). Nowa ekipa bibliograficzna jest zobowiązana sporządzić katalog wszystkich publikacji dawnych i współczesnych, które dotyczą bezpośrednio i pośrednio historii i nauki franciszkańskiej, wyszukując je z pomocą ekspertów w różnych prowincjach Zakonu (art. 27a-d). Jeden artykuł (36) poleca, by składać w archiwach Kolegium każdy dokument odnoszący się do jego historii. Wreszcie jeden paragraf nowy, napisany po włosku, jest poświęcony braciom zakonnym wspólnoty i drukarni: różnym normom regulującym ich pracę, życiu modlitwy, ich wyjściom itd. (art. 38–43).

Chociaż okres, o którym mówimy, został naznaczony przez trudności ekonomiczne, które pociągnęły za sobą zamknięcie czasowe drukarni i zwolnienie pracowników (1932–1933)⁸³, kolekcje wydawane przez Kolegium wzbogaciły się o dalsze ważne tomy, takie jak: *Summa* Aleksandra z Hales (t. II, 1928; III, 1930), „*Bibliotheca Scholastica*” (VII, 1932; VIII, 1934; IX, 1935; X, 1937; XI, 1935), „*Bibliotheca Ascetica*” (VII, 1929), „*Archivum*” wychodziło regularnie, „*Sinica Franciscana*”, kolekcja rozpoczęta przez o. A. van den Wyngaerta, specjalistę od misji w Chinach (I, 1928; II, 1933; III, 1936). Trzeba także wspomnieć o pracach publikowanych w Kolegium staraniem współbraci z innych wspólnot. Są to: *Biblioteca Bio-Bibliografica della Terra Santa* (seria 2, t. VI, 1930; VII, 1930; VIII, 1930; IX, 1936; XI, 1939; XII, 1939; XIII, 1930; XIV, 1933; seria 3, t. I, 1928; II, 1948), *Bullarium Franciscanum*, nowa seria (t. I, 1929; II, 1939); *Acta* kapituł generalnych w 1933 i 1939 roku, wykaz klasztorów Zakonu (*Directorium domorum*, 1936), spis zakonników (*Schematismus*, 1938), Reguła i Konstytucje generalne (1936), i inne wydania z dziedziny historii, hagiografii, doktryny, liturgii itd.

13. – Wojna z 1939–1945 – Mimo warunków ekonomicznych często niepokojących i komfortu, który kwalifikowano jako średniowieczny, przyszłość Kolegium wydawała się dobrze zabezpieczona dzięki dwom ekipom mocnym i stałym, zajmującym się wydaniem Aleksandra z Hales i „*Archivum*” oraz bibliotece specjalistycznej, wystarczająco zaopatrzonej i czynnej drukarni. Ale drugi konflikt światowy

⁸³ C. Schmitt, *L’Imprimerie de Quaracchi*, s. 85–87.

z września 1939 roku postawił wszystko pod znakiem zapytania, również dalszych losów dzieła o. Bernardyna z Portogruaro.

Oprócz przeniesienia Komisji Szkotystycznej do Rzymu była też seria wyjazdów, ale z innych powodów: ojcowie D. Laberge (1939) i A. van Dijk (1942), E. Maestrami (1943), I. Frisse (1944), dyrektor sekcji bibliograficznej od 1940. Zmobilizowany jako tłumacz armii niemieckiej, o. B. Goelz musiał zrezygnować z funkcji zastępcy. Jego stanowisko objął o. Zacharie Van de Woestijne w grudniu 1943 roku.

W 1940 roku została ustanowiona w Kolegium nowa komisja, która miała za zadanie przygotować wydanie krytyczne kazań łacińskich św. Bernardyna ze Sieny. Przewodniczenie przyjął o. B. Bughetti, któremu miał pomagać o. Dionisio Pacetti z Prowincji Świętych Stygmatów w Toskanii⁸⁴. Dołączyli się do niej później ojcowie Celestino Piana z prowincji bolońskiej (1943), Raimondo Polticchia z prowincji Umbrii (1944), Riccardo Pratesi z prowincji tokańskiej⁸⁵.

O. Umberto Sicher z prowincji Trento wziął w swoje ręce w maju 1943 ekonomat domu i zarządzenie drukarnią. Prace kontynuowane były raz lepiej, raz gorzej z powodu restrykcji wszelkiego rodzaju, wynikających z okoliczności czy przez działania władz cywilnych.

Przyszły ciemne dni 1944 roku, kiedy armia anglo-amerykańska odepchnęła oddziały niemieckie na północny brzeg Arno. 17 czerwca 1944 roku na zebraniu dyskreterium zdecydowano, aby zakonnikom, którzy pozostali w Kolegium, dać wolność przeniesienia się w bezpieczne miejsce, tam, gdzie będą chcieli⁸⁶. Tak więc ojcowie M. Bihl, V. Doucet, Z. Lazzeri, B. Bughetti, D. Pacetti i D. Negrente rozdzielili się, udając się do klasztorów we Florencji (San Francesco, Ognissanti, Monte alle Croci) i sióstr św. Elżbiety na viale Michel-Angelo. Inni⁸⁷ pozostali odważnie w Kolegium i nawet udało im się uniknąć rozkazu ewakuacji wydanego 17 sierpnia

⁸⁴ M. Bertagna, *La Commissione Bernardiniana (1940–1966)*, AFH 70 (1977) 291–315.

⁸⁵ Według listy z 5 czerwca 1941 i podpisanej przez o. B. Goelza wspólnota liczyła 24 zakonników: B. Goelz, B. Bughetti, A. Heyse, Z. Van de Woestijne, A. Callebaut, M. Bihl, H. Lippens, Z. Lazzeri, D. Pacetti, E. Maestrami, V. Doucet, A. Wallenstein (gość), F. Henquinet, A. Van Dijk, I. Frisse i bracia zakonni: D. Negrente, L. Noibert, U. Geiger, T. Prersich, Th. Schulte, L. Molena, C. Mariani, J. Gratton, M. Leclerc.

⁸⁶ *Liber Discretorii* pod wskazaną datą.

⁸⁷ A mianowicie ojcowie: Z. Van de Woestijne, U. Sicher, H. Heyse, F. Henquinet, A. Callebaut, i bracia: L. Molena, C. Mariani, R. Segula, G. Fandel, U. Geiger, H. Leclerc i J. Gratton oraz o. S. Soissong (gość).

nia 1944 przez niemieckie władze wojskowe. Na drzwiach Kolegium umieszczono wydrukowaną informację, która miała go chronić przed ewentualną rewizją jako budynek należący do Stolicy Apostolskiej.

Das Kolleg ist päpstliches Eigentum,
deshalb darf es nicht beschlagnahmt werden.

Der Obere

P. Zaccharia Van de Woestijne⁸⁸

Dramat zaczął się w nocy z 1 na 2 sierpnia 1944 roku, kiedy artyleria anglo-ame-rykańska, ulokowana na wzgórzach San Martino alla Palma, które dominują nad brzegiem południowym rzeki Arno, otworzyła ogień na strefę Kolegium zajmowaną przez Wehrmacht. O. Zaccharia Van de Woestijne pozostawił z tych wydarzeniach dokładną relację, godzina po godzinie, od 1 sierpnia do 11 września⁸⁹. Pierwszy pocisk, który wybuchł w ogrodzie Kolegium, sprawił, że wyleciały szyby drukarni i obrzucił odłamkami teren, przyległe budynki i wnętrze biblioteki. Zakonnicy opuścili swoje pokoje na piętrze i schronili się pod schodami nowego budynku, inni ukryli się w magazynie książek i papieru oraz w piwnicy pod starym budynkiem. Potyczka artylerii trwała nieustannie, zarówno w dzień, jak i w nocy. Armaty niemieckie, umieszczone blisko Kolegium, między cmentarzem miasteczka i małym klasztorem sióstr franciszkanek, via San Bonaventura, odpowiadały na ogień podtrzymywany przez wroga. Rzesza ludzi szukała schronienia w Kolegium wiele razy. 4 sierpnia wspólnota udzieliła gościny zaprzyjaźnionej rodzinie drobnych przemysłowców z La Sala, pobliskiej miejscowości⁹⁰. 9 sierpnia Kolegium przyjęło na noc proboszcza z San Donnino i około 50 jego parafian. Także inni starali się tam schronić, ale pomieszczenia nie były bezpieczne. Ciągłe bombardowania poważnie uszkodziły Kolegium, drukarnię, mur ogrodzenia i doprowadzenia wody. W nocy 30 sierpnia hałas był tak wielki, że stracono nadzieję na wyjście z tego piekła, dlatego o. Zaccharie udzielił absencji swoim braciom. Na szczęście nazajutrz oddziały niemieckie wycofały się ku Calenzano, a potem w stronę Apenin i linii Gota. 3 września artyleria amerykańska, która przeszła na lewy brzeg Arno, zajęła pozycję

⁸⁸ Kartka papieru listowego zachowana w archiwum Kolegium podaje inny tekst: „Das Kolleg St. Bonaventura, Quaracchi, ist *päpstliches Eigentum*. Dr B. Goelz, Dolmetscher, Via Palestra 5, Florenz. Der Vertreter von Dr Goelz P. Zaccaria Van de Woenstijne”.

⁸⁹ Tekst jest przepisany dosłownie z kroniki Kolegium, s. 15–41.

⁹⁰ Ermenegildo i Vincenzo Bacci, właściciele fabryki sukna, i ich czterech synowie.

przy cmentarzu w Petriolo i zaczął powracać spokój w sektorze. Ludność mogła wreszcie wyjść na ulice i ocenić wielkość szkód.

Ojcowie, którzy schronili się we Florencji, jeden po drugim powracali do Quaracchi, gdzie o. ekonom U. Sicher był zaferowany najpilniejszymi naprawami, wykazując się rzadką zręcznością manualną i pełnym poświęceniem. Według niepodpisanego pisma, prawdopodobnie autorstwa o. A. Callebauta⁹¹, o. Sicher oczyścił ogród Kolegium z około 260 pocisków i granatów; dom był trafiony przez blisko 40 pocisków, mimo to maszyny drukarni i cenny depozyt biblioteki nie zostały zniszczone.

Żaden z zakonników Kolegium nie zginął podczas bombardowań, jednak trzech z nich w krótkim czasie pożegnali się z życiem: o. Bughetti zmarł we Florencji 16 października 1944, br. D. Negrente 9 listopada 1945, zaś br. L. Noibert 30 grudnia tego samego roku. Podziurawiony ze wszystkich stron lokal drukarni wymagał poważnych prac naprawczych; czekając na nie, zdecydowano na zebraniu dyskreterium 29 września 1944⁹², aby zwolnić pracowników.

Bilans wydawnictw Quaracchi z lat 1940–1945 zmniejszył się więc do nielicznych tomów: t. II, część 2 *Orbis Seraphicus* (1945), część t. X „*Analecta Franciscana*” (1941), t. III *Editio minor* św. Bonawentury (1941), t. IV „*Sinica Franciscana*” (1942). Rocznik 1944 „*Archivum*” wyszedł trzy lata później w drukarni „*L’Impronta*” we Florencji. Kolekcje „*Bibliotheca Scholastica*” i „*Bibliotheca Ascetica*” ukazały się kolejno w 1951 i 1954 roku.

14.– Lata po wojnie 1939–1945 – Od lata 1945 roku otwiera się dla Kolegium nowy etap historii, który łatwiej przedstawić, ponieważ dokumentacja jest staranniej rejestrowana w kronice, nekrologu, księdze dyskreterium, rocznych sprawozdaniach i dokumentach składanych w archiwum domu.

Wspólnotą kierowali kolejno jako prezydenci ojcowie: Benedetto Innocenti z Toskanii (1846), Riccardo Pratesi z tej samej prowincji (1949), Johan Berchmans Wuest, Amerykanin (1952), Patrice Robert, Kanadyjczyk (1958) i Bernardo Barfucci z Toskanii (1964). Ekonomat przechodził kolejno w ręce ojców: Bonawentury Crippi z Lombardi (1955), Crescenzia Foschettiego z tej samej prowincji (1955),

⁹¹ Dokument przechowywany w archiwum Kolegium, podpisany: Florencja–Quaracchi 17 maja 1946.

⁹² *Liber Discretorii* pod wskazaną datą.

Victora Gidžiunasa z Komisariatu litewskiego w Stanach Zjednoczonych (1961) i Giuseppe Viviego z prowincji bolońskiej (1963).

Definitywny wyjazd o. Ignatiusa Fressego spowodował rozwiązanie w 1947 roku sekcji bibliograficznej. Ale trzy inne komisje, mianowicie Aleksandra z Hales albo teologiczna, „Archivum” i św. Bernardyna ze Sieny, mocno się zreorganizowały dzięki regularnym posiłkom personalnym. Do Quaracchi przybyli kolejno w latach:

- 1945: o. Gedeon Gál, Węgier.
- 1946: o. Martino Bertagna, z Toskanii, o. Tito Szabó, Węgier, o. Gaudenzio Melani, z Toskanii.
- 1948: o. Angelico Biasco, z prowincji Lecce, jako pomoc biblioteczna.
- 1949: o. Jacques Cambell, z prowincji Rennes, o. Ottokar Bonmann, z Turyngii, o. Henri Gondras, z prowincji Lyonu.
- 1950: o. Gerold Flussenegger, z Tyrolu, o. Clément Schmitt, z prowincji Strasburga, o. Odulphe Van de Heynde, Flamand.
- 1951: o. Paulin Bédrune, z prowincji akwitańskiej.
- 1952: o. Giacomo Sabatelli, z Toskanii.
- 1954: o. Giulio Lerchundi, z Kantabrii.
- 1955: o. Feliciano Simoncioli, z Toskanii, o. Aquilin Emmen, Holender.
- 1956: o. Ignatius Brady, ze Stanów Zjednoczonych.
- 1961: o. Angelin Rijmersdael, Flamand, o. Cesare Cenci, z prowincji weneckiej, o. Pedro Alcantara Martinez, Hiszpan.
- 1962: o. Jérôme Poulenc, z prowincji paryskiej, o. Ermenegildo Frascadore, z prowincji Benewentu.
- 1965: o. Mariano Acebal Luján, Hiszpan.

Przybycie nowych zakonników, jak widać, było liczne, jednak niektórzy opuścili Quaracchi już po kilku miesiącach pobytu.

Ruch personelu między braćmi zakonnymi w służbie wspólnoty i drukarni był tak samo imponujący, ale też zmienny. Oto nazwiska w kolejności przybycia:

- 1945: Giulio Giuliani, z prowincji bolońskiej, Tiburtius Pfersich, z Turyngii.
- 1946: Basilio Muresu, z Sardynii, Onorio Cesana, z prowincji mediolańskiej.
- 1947: Stanislao Ersilio, z prowincji mediolańskiej, Reginald Antal, Węgier, Felice Cigana, z Abruzji.

- 1948: José Maraňa, Hiszpan, Gaetano Limatola, z prowincji Neapolu.
1949: Innocente Zovadelli, z prowincji mediolańskiej, Stefan Klever, Holender; Charles Lavers, Kanadyjczyk.
1950: Valerius Deforce, Flamand, Manuel López, Hiszpan, Alvaro Gomes Postana, Portugalczyk, Stefano Butin, z prowincji weneckiej.
1951: Egidio Gomez, z Kolumbii.
1952: Leodegar Seuffert, z Turyngii, Marcello Chiodini, z prowincji mediolańskiej, Felix Van Gool, Flamand, Anton Trumpa, z Litwy.
1953: Benedetto Amore, z prowincji Neapolu.
1955: Francesco Colturi, z prowincji rzymskiej, Martiniano Horvath, Węgier.
1956: Antonio Lolii, z prowincji bolońskiej, Amatus Dürwald, z Saksonii, Onesimus Pritz, z Bawarii.
1957: Benoit Loselle, Kanadyjczyk.
1958: Monulphus Versteeg, Holender, Urbano Maráczy, Węgier.
1961: Theodore Tokarz, Amerykanin, Maurice Baumann, z prowincji Strasburga.
1963: Jordan Tchorz, ze Śląska, Solanus Krasman, Amerykanin, José Luiz Alcelay, z Kantabrii, Vittorino Martinazzoli, z prowincji mediolańskiej.
1965: Bonifacio Robbi, z prowincji weneckiej, Teofilo Andrealli, z prowincji mediolańskiej.

Kiedy wzmocniła się ekonomia, można było pomyśleć o odnowie Kolegium. Od chwili gdy projekt przeniesienia wspólnoty poddany pod dyskusję w 1946 roku, nie otrzymał zgody na wysokim szczeblu, trzeba było przekonać przełożonych Zakonu o konieczności modernizacji domu. Definitorium generalne uznało tę nagłą potrzebę w oficjalnym piśmie przesłanym do dyskreterium 27 marca 1947 roku, ale problem wysokich kosztów opóźnił decyzje. Wspólnota musiała cierpliwie czekać aż do 1950 roku. To wtedy zainstalowano tak bardzo oczekiwane ogrzewanie centralne, sanitariaty oraz urządzono zmechanizowaną pralnię; refektarz został powiększony, podłogi odnowiono w mieszkaniach i na korytarzach. Kolegium gruntownie się zmieniło.

Reorganizacja wewnętrzna domagała się także rewizji Regulaminu z 1935 roku. Kwestia ta była dyskutowana na kilku zebraniach dyskreterium: 30 października 1949, 31 stycznia 1950 i 10 listopada 1952 roku.

Pod wpływem nalegania wizytatora o. Joachima Sanchisa 21 maja 1958 roku podjęto decyzję 20 października 1958, aby przygotować tekst i poddać go do zbadania przez definitorium generalne 1 czerwca 1959 roku.

Statuty zatwierdzone przez ministra generalnego Augustyna Sépíńskiego 20 sierpnia 1959, wydrukowane w Kolegium św. Antoniego w Rzymie, weszły w życie 8 grudnia tegoż roku. Przedstawione w małym formacie 160 x 110 mm, o łącznej ilości 22 stron, pod tytułem *Ordinationes peculiares et liber usualis Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas*, są podzielone na 68 artykułów rozłożonych w trzech rozdziałach (s. 5–18), łącznie z *Usuale* liczącym 17 artykułów napisanych po włosku (s. 19–21) i porządkiem dnia (s. 21–22).

Po dwóch artykułach wstępnych, które przypominają cel Kolegium i jego zależność bezpośrednią od ministra generalnego, rozdział I, *De Collegii regimine* (art. 3–14), określa prawa i obowiązki prezydenta, dyskreterów i ekonoma. Co do nowości, przełożony jest proszony, aby łączył odpowiedzialność za trzy sekcje pracy, jeśli uzna to za stosowne, zwłaszcza na początku roku akademickiego, ponadto ma on uprawnienie do podpisywania obediencji tylko na terytorium Toskanii i maksymalnie na okres ośmiu dni.

Rozdział II, *De actuositate Collegii* (art. 15–47), traktuje kolejno o sekcjach pracy (15–18), ich prefektach (19–23) i członkach (24–31), o bibliotece, archiwach i kronice (32–39), w końcu o drukarni (40–47). Są tam ogólne zasady sformułowane w poprzednich tekstach z 1929 i 1935 roku, z wyjątkiem kilku szczegółowych punktów. A więc prefekt sekcji jest mianowany przez ministra generalnego na trzy lata; jeśli jeden z jego współpracowników musi podjąć poszukiwania poza Toskanią, powiadamia o tym na piśmie przełożonego, a ten zwraca się z prośbą o obediencję do Rzymu. Praca ekipy jest obowiązkowa każdego dnia, do południa, z wyjątkiem dni wolnych przewidzianych dla świąt św. Jana Chrzciciela⁹³, Franciszka z Asyżu, Bonawentury, święta przełożonego, ministra generalnego i, w danej sekcji, prefekta. Dyspensa dotyczy także dni rekolekcji dorocznych i ferii Bożego Narodzenia ustalonych od Wigilii do Nowego Roku oraz ferii wielkanocnych od Wielkiego Czwartku do następnego wtorku. Wydawnictwa Kolegium mają być dokonywane w jego imieniu, ale poleca się, aby we wstępie podać nazwiska zakonników, którzy przy nich współpracowali. Ważni goście muszą być zapisani w *Liber aureus* (Złota księga), którą należy przedstawić w czasie wizytacji kanonicznej, z registrami i innymi księgami urzędowymi. Kronikarz mianowany przez dyskretorium musi mu przekazać swój tekst do zatwierdzenia dwa razy w roku, w styczniu i w lipcu.

⁹³ Trzeba zauważyć, że dzień św. Jana Chrzciciela jest dniem półświętecznym w gminie Florencji.

W rozdziale III, *De vita religiosa*, jest mowa o życiu wspólnym (48–55), o zakonnikach kapłanach (56–59), braciach zakonnych (60–65) i chwilowych gościach (66–68). Rekolekcje doroczne są odtąd ustalone przed uroczystością św. Franciszka, datą rozpoczęcia regularnych prac; dyspensy od oficjum chórowego, otrzymana 2 maja 1904, jest podtrzymana; msze i spowiedzi poza domem są ściśle ograniczone w tygodniu; pobyt gości nie może być przedłużony poza osiem dni bez obediencji ministra generalnego.

Usuale podaje modlitwy do odmawiania przy posiłkach, przed rozmyślaniem, dni, kiedy jest ona zastąpiona przez adorację Najświętszego Sakramentu, lektury w czasie posiłków itd.

Te 20 lat, o których mówimy, zostały zaznaczone, ale bez szczególnej celebracji, przez 70. rocznicę założenia Kolegium⁹⁴ i 50. rocznicę „Archivum”, z okazji których ojcowie sekcji historycznej sporządzili indeks generalny⁹⁵. Kolekcje Kolegium wzbogaciły się o ważne tomy: „Bibliotheca Scholastica”, t. XX–XXIII (1951–1961), „Bibliotheca Ascetica”, t. VIII–X (1954–1962), *Summa* Aleksandra z Hales, t. IV (1948). Do tego dołączyły się od 1950 do 1960 roku osiem pierwszych tomów in 4° kazań łacińskich św. Bernardyna ze Sieny, wydanie poprzedzone w 1947 roku przez *ratio editionis* o. Dionisio Pacettiego⁹⁶, oraz pierwszy tom nowej serii, mającej przed sobą wspaniałą przyszłość, *Spicilegium Bonaventurianum* (1963)⁹⁷. Z drukarni wyszły ponadto nowy mszał Zakonu w dużym formacie (1954), t. III *Bullarium Franciscanum*, nowa seria (1949), repertorium topograficzne Zakonu (*Directiones domorum*, 1955) i próba bardzo przydatna bibliografii franciszkańskiej⁹⁸.

15. – Budowa w latach 1965–1966 – Prace przeprowadzone w ciągu lat 1950–1957 polepszyły znacznie warunki egzystencji wspólnoty w Quaracchi, ale pozostały jeszcze inne pilne do wykonania: stan dachu wymagał całkowitej renowacji, kaplica, coraz bardziej niewystarczająca dla rosnącej liczby zakonników, nie nadawała się do bardziej uroczystej celebracji liturgicznej, wody ściekowe, doraźnie skanalizowane

⁹⁴ Zob. L. Di Fonzo, *Il Collegio di S. Bonaventura a Quaracchi. Sessanta [Settanta] anni di studio e di gloria (1877–1947)*, MF 47 (1947) 200–210.

⁹⁵ P. Péano, *L., Archivum Franciscanum Historicum” et ses 70 annes d’existence (1908–1977)*, AFH 70 (1977) 242–244.

⁹⁶ M. Bertagna, *La Commissione Bernardiniana (1940–1966)*, AFH 70 (1977) 291–315.

⁹⁷ A. Calufetti, *Lo „Spicilegium Bonaventurianum” (1963–1976)*, AFH 70 (1977) 316–325.

⁹⁸ *Bibliografia delle bibliografie francescane* autorstwa: E. Frascadore – H. Ooms.

wzdłuż budynku, powodowały wilgoć na całym parterze, nie do wszystkich pokoi była doprowadzona bieżąca woda. O. J. B. Wuest skierował w tej sprawie relację na kapitułę generalną w Asyżu w 1957 roku. Chodziło o przyszłość Kolegium. Ważne oczywiście było pytanie: czy tak duże wydatki na remont mają sens, czy może lepiej byłoby przenieść wspólnotę do budynku bardziej funkcjonalnego, w dogodniejszym miejscu i w zdrowszym klimacie?

Kwestia, która była podniesiona wcześniej, mianowicie w 1946 roku⁹⁹, została tym razem przekazana do zbadania przez komisję składającą się z definitorów, a byli to: Bernardo Madriaga, Alfredo Polidori, Innocente Zrinski, Eliseus Füller i Felipe de Jesús Cueto, i to oni zdali szczegółową relację na kapitule generalnej na sesji 14 czerwca 1957 roku¹⁰⁰.

Po przedstawieniu krótkiego rysu historycznego Kolegium od jego założenia w 1877 roku definitory przeanalizowali argumenty, które usprawiedliwiałyby relokację (*rationes quae translationem... in alium locum suadere videntur*). Wśród nich zostały wymienione: szkodliwość dla zdrowia pomieszczeń, szczególnie zawilgoczone i źle oświetlony parter, zbyt małe pokoje, niewystarczalność kaplicy, brak komfortu i niekorzystna strefa dla nowo przybyłych, niemożliwe połączenie na miejscu drukarni „Pax et Bonum” Ateneum św. Antoniego w Rzymie z drukarnią Kolegium.

Relacja zatrzymuje się dłużej nad aspektami pozytywnymi Kolegium w Quaracchi: sława naukowa zdobyta w ciągu 80 lat działalności, która uczyniła z Kolegium, według pochlebnego wyrażenia kardynała arcybiskupa Florencji, Elia Dalla Costy, „coenaculum scientiae et sanctitatis”, doświadczenie ekipy ekspertów, sprawdzonych przez prawie wiek pracy, nadzwyczajny bilans drukarni, poszukiwanej dla jakości typograficznej swoich publikacji, spokojna miejscowość, gdzie cierpliwe poszukiwania naukowe mogą się odbywać bezpiecznie, bez zakłóceń i wreszcie – możliwość posługi duszpasterskiej w okolicznych parafiach.

Ewentualne przeniesienie wiązało się z kolejnym problemem, a mianowicie z miejscem. Nowa budowla w samej Florencji była wykluczona z racji nadmiernych kosztów. Alternatywą był Rzym, lecz połączenie ekip z Quaracchi z Ateneum św. Antoniego czy Kurią Generalną lub jeszcze z Instytutem Pedagogicznym w Grottaferrata oznaczałoby poświęcenie autonomii zasłużonej wspólnoty, która przeszła

⁹⁹ Na zebraniu 16 maja 1946.

¹⁰⁰ *Relatio de possibili translatione Sedis Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas*, w: *Acta Capituli Generalis 1957*, Roma 1957, s. 260–268.

chwalebnie próbę czasu. Projekt umieszczenia w jakimś nowym domu przy Kurii Generalnej nie był tym bardziej brany pod uwagę jako wydający się zbyt kosztowny. Ostatni argument odradzający przeniesienie siedziby to nasi przodkowie pochowani na małym cmentarzu w Quaracchi: założyciel Bernardyn z Portogruaro, ojcowie Fedele da Fanna, I. Jeiler, H. Deimel i inni.

Rada Zakonu opowiedziała się ostatecznie za utrzymaniem Kolegium w Quaracchi, co usankcjonowała kapituła generalna, nie bez obietnicy polepszenia jego warunków materialnych¹⁰¹.

W następstwie sondaży, kontaktów z fachowcami i wielu deliberacji zrezygnowano ze zwykłego „uzdrowienia” starej budowli i zrodził się pomysł wybudowania nowej kaplicy, obszerniejszej biblioteki i funkcjonalnej drukarni. Ks. Marcello Peruzzi, proboszcz parafii w Quaracchi, przedstawił, jako pracę na dyplom architekta na Uniwersytecie we Florencji, plany nowego Kolegium św. Bonawentury. Niestety projekt, mimo że spektakularny, przewidywał pomieszczenia na około 100 zakonników, co przekraczało cele domu i możliwości finansowe.

Przełożeni Zakonu zwrócili się do dobrze znanego architekta we Florencji, Ferdinanda Rossiego, restauratora Santa Croce i autora studium artystycznego na temat słynnego sanktuarium¹⁰². 27 września 1960 roku przybył on, aby zobaczyć stary budynek i zaprezentować swoje plany¹⁰³. Następnego 20 października definitorium generalne uznało konieczność wybudowania kaplicy, biblioteki i drukarni oraz zaproponowało zburzenie starej willi Rucellai, aby na jej miejscu postawić wyższy budynek dla zyskania około 12 dodatkowych pokoi¹⁰⁴. Minister generalny A. Sépinski powiadomił dyskretorium 28 lutego 1961, że suma 165 milionów lirów jest do dyspozycji Kolegium¹⁰⁵. W czasie wizytacji kanonicznej przeprowadzonej w kwietniu 1961 roku przez o. Antonino Di Guglielma, definitora generalnego, zakonnicy wspólnoty okazali niewielki entuzjazm dla definitywnego osiedlenia się w strefie Quaracchi, której stan opuszczenia był przedmiotem ostrych protestów i skarg pod adresem władz komunalnych we Florencji¹⁰⁶. Było jednak za późno, aby

¹⁰¹ Relacja definitorium przedstawiona na kapitule w 1957 roku optująca za pozostawieniem Kolegium w Quaracchi (*Acta Capituli*, s. 268–269).

¹⁰² *Arte italiana in Santa Croce*, Firenze 1962; por. AFH 57 (1964) 222–224.

¹⁰³ *Liber Discretorii* pod wskazaną datą, art. 3–4.

¹⁰⁴ Tamże, zebranie 5 listopada 1960, art. 2.

¹⁰⁵ Tamże, zebranie 7 marca 1961, art. 3.

¹⁰⁶ *Quaracchi terra di nessuno*, „Giornale del Mattino”, 30 czerwca 1965.

się wycofać. 6 marca 1962 roku plany architekta Rossiego, w pełni zatwierdzone przez definitorium generalne, zostały poddane analizie przez gminę we Florencji¹⁰⁷, która nie spieszyła się z podjęciem decyzji.

Wreszcie, 2 lutego 1965 roku, prokurator Zakonu o. Angelico Lazzeri, definitorium generalny Maurycy Grajewski i prezydent Kolegium o. Bernardo Barfucci podpisali we Florencji z przedsiębiorstwem G. Tognozzi kontrakt na pierwszą fazę robót do wykonania w ciągu 360 dni¹⁰⁸.

11 marca 1965 roku, w piękne słoneczne przedpołudnie kardynał arcybiskup Florencji Ermenegildo Florit przybył do Quaracchi, aby poświęcić uroczyste kamień węgielny pod kaplicę, w obecności przedstawicieli Kurii Generalnej, miejscowego duchowieństwa, zakonników z Toskanii i licznych przyjaciół. O tym wydarzeniu „L'Osservatore Romano” nie omieszczało poinformować swoich czytelników¹⁰⁹.

26 czerwca tegoż roku wielkie dzieło – kaplica i biblioteka – było pod dachem. Obszerny budynek z żelbetonu został usytuowany równolegle do wschodniego boku Kolegium, oddalony kilka metrów i połączony ze starym budynkiem przez podwójny korytarz jeden na drugim i oszklony.

Wzdłuż zachodniego boku wznosił się stopniowo drugi budynek tej samej wysokości, przeznaczony na nową drukarnię, z piętrem na depozyt wydawnictwa. 18 kwietnia 1966 roku rozpoczęła się ostatnia faza prac bardziej złożona: rozebranie dachu budynku z 1928 roku i zbudowanie drugiego piętra, które powiększyło pojemność Kolegium o około 20 słonecznych pokoi¹¹⁰. W części centralnej willi Rucellai zbudowano taras zamknięty i oszklony, z widokiem na szeroką, czarującą panoramę, idącą od Alp Apuańskich na zachodzie do masywu Vallombrosano na wschodzie, i z północy na południe od łańcucha Apenin do wzgórz Chianti.

W lipcu 1966 roku kaplica przyozdobiona witrażami historycznymi przez o. Alberto Farina, z prowincji sycylijskiej, i umeblowana wygodnymi ławkami przez stolarzy z Kolegium św. Antoniego w Rzymie mogła przyjąć wspólnotę i około 50 wiernych. Trzynastego dnia tego miesiąca bp Giovanni Bianchi, biskup pomocniczy z Florencji, przybył, aby uroczyste poświęcić ołtarz główny¹¹¹.

¹⁰⁷ Kronika Kolegium pod datą 6 marca 1962, s. 111.

¹⁰⁸ Tamże, s. 143.

¹⁰⁹ Art. Gina Concettiego OFM z 24 marca 1965; inna relacja w AOM 84 (1965) 224–226.

¹¹⁰ Kronika Kolegium s. 152.

¹¹¹ Zob. Relację w AOM 85 (1966) 450.

16.– Powódź w listopadzie 1966 – Drukarnia, magazyn książek, jak również drugie piętro z 1928 roku były już pod dachem, kiedy nastąpiła nieprzewidziana i niewyobrażalna katastrofa w piątek 4 listopada 1966 roku. Trzy dni i trzy noce nieprzerwanego deszczu wypełniły po brzegi, powyżej Florencji, dwa sztuczne jeziora, które regulowały przepływ Arno, i groziły przerwaniem zapór. W obawie przed nieobliczalnymi szkodami technicy otworzli zawory zapór; muliste fale rzuciły się z wielkim hukiem na dolinę i natarły na miasto tokańskie z prędkością 60 km na godzinę, wyrывая po drodze bloki kamienne, olbrzymie pnie drzew i podmywając brzegi. Przed świtem centrum historyczne miasta było zalane wodą na wysokość od 2 do 6 m, zależnie od dzielnicy.

W strefie Quaracchi masy wody rzeki Arno, zatrzymane na kilka godzin przez wysoki nasyp linii kolejowej Florencja–Piza, wśliznęły się przez kanalizację ściekową i w porze popołudniowej zaczęły powoli rozlewać się po dolinie, potem wdarły się przez otwarty uskok na wysokości San Donnino. O godzinie 17.00 miasteczko kąpało się w gliniastej wodzie na 2 m. Gospodarz z naprzeciwka Kolegium przyszedł po południu uwiązać swoje zwierzęta rogате do kolumn portyku wejściowego, trochę bardziej podwyższonego, w nadziei na ich ocalenie. Ale poziom wody ciągle się podnosił aż do 4 godziny rano 5 listopada, gdy osiągnął w Kolegium maksimum 2,8 m, w dzielnicy kościoła 3,1 m. Inwentarz gospodarza zginął pod portykiem ze strasznym rykiem. W domu był czas, żeby ratować kurczaki, trochę żywności i wody mineralnej, ale w drukarni ryzy papieru i składy drukowane, umieszczone w ostatniej chwili na wyższych regałach, uległy zniszczeniu. O świcie 5 listopada okolica przedstawiała obraz nędzy i rozpacz, przypominając ogromne sztuczne jezioro o wielkości 5 km. Na tarasach domów, balkonach, uczepieni u dachów zrozpaczeni ludzie oczekiwali na pomoc. Helikopter wojskowy krążył tu i tam i zabierał starsze osoby, dzieci, chorych. Żołnierze pływali w łodzi pneumatycznej kanałami zaimprovizowanej Wenecji i rozdzielali chleb, ser i wodę mineralną temu, kto dał znak. Doprowadzenia wody i instalacje elektryczne nie działały.

Dramat przedłużył się aż do niedzieli rano 6 listopada. Arno, powróciwszy do swojego koryta, pozostawił na równinie warstwę czarniawego i śmierdzącego mułu i hekatombę koni, wołów, mułów, królików i kotów. Jak okiem sięgnąć, cmentarz zwierząt i różnych szczątków. Sytuacja Kolegium była dramatyczna, czemu wymowny wyraz dała gazeta watykańska „L'Osservatore Romano”. Parter był pokryty wielocentymetrową warstwą cuchnącego błota. W długich magazynach wydawnictwa

książki leżały porozrzucane, panował bałagan nie do opisania¹¹². Odzyskano zaledwie niewielką część zawartości kartotek. Drukarnia również była spustoszona: urządzenia, kaszty ołowiu, stopy druków, wśród których wydanie Piotra Jana Oliviego na ukończeniu¹¹³ i inne teksty Wilhelma Ockhama wydrukowane w dużej części, zostały zalane wodą brudną, nasyoną oliwą, ropą i olejem opałowym. Maszyny pokryte lepem nie nadawały się już do użytku, tylko na złom. W kaplicy, funkcjonującej od trzech miesięcy, marmur podłogi i ołtarza głównego zniknął pod błotem; nowe ławki, poodwracane i porzucane jedna na drugą, były nasiąknięte i zanieczyszczone naftą. Kuchnia, refektarz, rozmównice, portiernia również zostały zdewastowane. Biblioteka, w nowym pomieszczeniu na piętrze na szczęście ocalała, z wyjątkiem tomów mało konsultowanych, złożonych w sali przy wejściu do Kolegium.

Rankiem w niedzielę 6 listopada ojcowie i bracia, zaopatrzeni w łopaty, wiadra, miotły i szczotki, zabrali się do pracy. Pomagali im wolontariusze, którzy oczyścili stopniowo księgozbiór magazynu i rozłożyli książki na piętrze na cemencie nowego magazynu, jeszcze nieużywanego; pozostaną tam przez miesiące, by wyschły. Sprzątanie przedłużyło się aż do 19 listopada. Dom nabrał znowu przyzwoitego wyglądu.

Pomimo uciążliwych restrykcji żywnościowych, trwających przez trzy dni całkowitej izolacji, i wyczerpujących ciężkich prac, aby doprowadzić Kolegium do stanu używalności, morale zakonników było wysokie, tak jak kiedyś w piwnicy schronie w czasie bombardowań w sierpniu–wrześniu 1944. Naprawdę nie czuliśmy się opuszczeni. Radio, telewizja i prasa pobudziły opinię i zapewniły ogromną sympatię dla ofiar katastrofy. Pomoc szybko nadeszła. Nie zapomniano też o Kolegium. Pięć dni po nieszczęściu, w środę 9 listopada, zaraz po udostępnieniu dróg, o. Cyprian Berens, ekonom generalny Zakonu, przybył z Rzymu za kierownicą małej furgonetki obładowanej aprowizacją; ten dzień był wtedy wielkim świętem w małym refektarzu zaimprovizowanym na piętrze.

Dary wszelkiego rodzaju napływały przez listopad, grudzień i w pierwszych miesiącach 1967 roku: racje żywnościowe od armii amerykańskiej, ubrania, obuwie i medykamenty od różnych organizacji dobroczynnych, ornamenty ołtarza z Kurii Generalnej, od prowincji franciszkańskiej w Holandii, od klarysek z Paryża,

¹¹² Gino Concetti, *Migliaia di fonti bibliografiche francescane sott'acqua al Collegio di San Bonaventura*, „L'Osservatore Romano”, 17 listopada 1966.

¹¹³ *Quaestiones in Libros III Sententiarum* przygotowane przez o. A. Emmen i prof. E. Stadter dla t. XXIV „Bibliotheca Scholastica”.

kolekcje książek od opactwa benedyktyńskiego w Maradsous, 200 półek metalowych od Zarządu bibliotek w Toskanii, sumy pieniędzy od arcybiskupstwa we Florencji, od Włoskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (kult), z Kurii Generalnej, od delegata apostolskiego w Jerozolimie, abpa Augustyna Sépńskiego OFM, byłego ministra generalnego¹¹⁴, od franciszkańskiej Prowincji Najświętszego Serca w Stanach Zjednoczonych, od wydawnictwa Dietrich Coelde z Dortmundu, od sióstr dominikanek we Florencji, od klasztorów franciszkańskich z takich miast, jak: Parma, Mediolan (S. Angelo), Afragola, Besançon, Warendorf, od przyjaciół i dobroczyńców z Włoch, Ameryki itd.¹¹⁵ 19 grudnia 1966 roku najprzew. O. Konstantyn Koser, wikariusz generalny Zakonu, przybył osobiście, aby nam przekazać załadunek ciepłych okryć z wełny.

17.– Lata niezdecydowane 1967–1970 – Nieszczęście z listopada 1966 roku z pewnością przyczyniło się do refleksji nad przyszłością Kolegium w Quaracchi. Lecz po niezbędnych pracach uporządkowania życie wracało powoli do swojego normalnego rytmu. Kaplica została na nowo otwarta dla kultu i również dla publiczności 8 grudnia 1966. Jedna z maszyn drukarskich, najmniej uszkodzona, została rozebrana część po części, oczyszczona i na nowo zmontowana w nowym lokalu i oddana do pracy dzięki pomysłowości jednego z pracowników, wyspecjalizowanych w drukarstwie. A więc 20 lutego 1967 roku, z nieznacznym opóźnieniem dwóch miesięcy, wyszły fascykuly 3–4 rocznika 1966 „Archivum”.

Wokół Kolegium wody Arno nasączyły i rozmiękczały grunt do tego stopnia, że ekipa przedsiębiorstwa Tognozzi musiała przerwać prace i opuścić plac budowy na rok. Pozostawały do zrobienia wnętrze bloku drukarni i nowe piętro stawiane na budynku z 1928 roku. Tynkarze, posadzkarze, malarze, ślusarze, elektrycy i stolarze jeszcze nie rozpoczęli swojej pracy. W późniejszym czasie planowano remont i odnowienie starej części Kolegium¹¹⁶.

¹¹⁴ Były minister generalny Zakonu, mianowany arcybiskupem tytularnym 2 października 1965 i delegatem apostolskim w Jerozolimie, ofiarował nowej drukarni nowoczesną maszynę.

¹¹⁵ Lista darów znajduje się szczególnie w Kronice Kolegium, s. 164.

¹¹⁶ Prace odbudowy starego budynku, urządzenia i umeblowania nowej budowli były przedmiotem dyskusji na zebraniach dyskreterium 16 marca 1967 i 8 marca 1969. Zob. Kronika Kolegium, s. 152 n. 14 grudnia 1967 najprzew. o. K. Koser przybył osobiście, aby rozmawiać ze wspólnotą o reorganizacji Kolegium; Kronika, s. 170.

Refektarz, który został odmalowany i w którym ułożono od nowa płytki, nabrał pięknego wyglądu. Kuchnia, odnowiona i nowocześnie wyposażona, stała się bardziej funkcjonalna. Pomieszczenie dawnej drukarni odzyskało swoją pierwotną formę wirydarza otwartego jak w czasach właścicieli Rucellai. Nad kaplicą znajdowała się przestronna biblioteka, która została wyposażona w regały metalowe przez Mobil-Metal z Sesto Fiorentino, kartoteki i wygodne stoliki. Doświetlona dzięki wielkim szybowi filtrującym, dawała poczucie świeżości. Zadaszony taras, który dominował nad zespołem budynków, prezentował się w formie wielkiej sali spacerowej z panoramicznym widokiem na cztery strony horyzontu. Nowe pokoje drugiego piętra, jasne i schludne, otrzymały umeblowanie dobrze dostosowane. Fronton Kolegium i portyk wejściowy stały się prawie nowe. Plantacja pinii, cedrów, platanów, krzaków róż i urządzenie trawników przed Kolegium i wzdłuż kaplicy nadały domowi ujmujący wygląd. Drukarnia z nowoczesnymi maszynami przeszła ze stadium rzemieślniczego do przemysłowego ze wzmocnioną ekipą drukarzy i introligatorów. O. Fedele da Fanna już by nie rozpoznał willi „Lo Specchio”.

Sytuacja personalna, niestety, odpowiadała coraz mniej na potrzeby centrum studiów. W latach 1967–1970 zanotowano w sumie 14 wyjazdów ojców i braci, czego nie kompensowała liczba nowo przybyłych, tym bardziej że pobyt większości trwał krótko. Trzeba jednakże odnotować, że Komisja św. Bernardyna, która ukończyła swoje dzieło w 1966 roku z IX tomem *Opera omnia*, była rozwiązana. Co do posiłków, przybyli kolejno o. Mariano Acebal Luján, Hiszpan (1965), o. Herwig Ooms, Flamand (1966), br. Pius McLaughlin, Irlandczyk (1966), o. Judas Jarosz, Amerykanin (1966), o. Mariano Rubio, Hiszpan (1967), br. Agapito Lucchini, z prowincji weneckiej (1968), o. Egidio Caggiano, z prowincji Salerno (1968), o. Pierre Péano, z prowincji lyońskiej (1969), br. Isidoro Ghiringhelli, z prowincji lombardzkiej (1970), o. Romano Almagno, Amerykanin (1970). Przewodniczenie Kolegium przeszło w lecie 1967 roku z rąk o. Bernarda Barfucciego, który czuwał z troską i kompetencją nad pracami budowy i odnowy, w ręce byłego ekonoma generalnego Cypriana Berensa, z prowincji Cincinnati w USA.

Do kryzysu personelu, zredukowanego w 1968 roku do 18 zakonników, w tym 6 braci zakonnych, w 1969 do 15, w tym 5 braci, w 1970 do 14, w tym 5 braci, dołączyły się poważne problemy w zarządzaniu drukarnią, co wywołało pewnego rodzaju znużenie i zniechęcenie. Niemniej kolekcje Kolegium kontynuowały wzbogacanie się w rytmie możliwie ciągłym. Oprócz tomu IX *Opera omnia* św. Bernardyna ze Sieny (1966) i regularnych roczników „Archivum” wychodziły jeden po

drugim: t. III (1968) i VI (1969) *Spicilegium Bonaventurianum*, t. XXVI „Bibliotheca Scholastica” (1968), t. XI „Analecta Franciscana” (1970). Dom wydał ponadto z innych serii tomy, jak *Incontri Bonaventuriani* (t. I-IV, 1965–1969), akta kapituły generalnej z 1967 roku i Rady Plenarnej Zakonu z 1968, *Annuario Ordinis* (1968), Konstytucje generalne (1969), roczniki 1968–1970, 1968–1969 „Studi Francescani” z Florencji, ciąg dalszy „Acta Ordinis” i różne inne prace, których tytuły można znaleźć w katalogach z 1968–1970.

18. – Przeniesienie do Grottaferrata (1971) – Doszło do nowego wydarzenia, które ponownie postawiło kwestię miejsca Kolegium w Quaracchi. Jesienią 1968 roku Instytut Pedagogiczny Zakonu, usytuowany od 1948 roku w ogromnym budynku na Wzgórzu św. Antoniego w Grottaferrata, opuścił to miejsce i został przyłączony do Papieskiego Ateneum Antonianum przy Via Merulana w Rzymie¹¹⁷. Sprzedaż gmachu odbudowanego po zniszczeniach bombardowania anglo-amerykańskiego 8 września 1943¹¹⁸ i podwyższonego o drugie piętro, położonego w przewiewnym i nasłonecznionym parku o powierzchni 24 ha, w odległości 24 km na południowy wschód od Rzymu, w atrakcyjnym regionie turystycznym, w pobliżu Gór Albańskich, nie dawała powodu do zmartwienia. Chętni zgłosili się bez zwłoki. Ale czy wypadało opuścić strefę mało atrakcyjną w Quaracchi o klimacie dającym się we znaki zarówno zimą, jak i latem?

18 marca 1968 roku przybył minister generalny Konstantyn Koser, aby przedstawić sprawę wspólnocie zebranej na kapitule. Poszukiwania w archiwach Zakonu pokazały, że kwestia przeniesienia Kolegium św. Bonawentury nie była nowa; właściwie była przedmiotem dyskusji od samego jego założenia¹¹⁹. Utrzymanie zarazem domu w Quaracchi i tego w Grottaferrata wraz z gospodarstwem rolnym, które kiedyś świetnie prosperowało, a teraz funkcjonowało coraz gorzej, z kosztowną i nieopłacalną siłą roboczą cywilną, okazało się dla Kurii Generalnej problemem z dziedziny ekonomicznej nie do rozwiązania. Rezygnacja z jednego albo drugiego domu stała się nagłą.

¹¹⁷ Od 26 października 1968 Instytut Pedagogiczny w Grottaferrata był oficjalnie przyłączony do Wydziału Filozoficznego Papieskiego Ateneum Antonianum.

¹¹⁸ Zginął wtedy br. Canutus Czuczor, Węgier.

¹¹⁹ *Liber Discretorii* 16 maja 1946. W swoim art. *Auf den Spuren p. J. Jeileri*, w: „Vita Seraphica” 37 (1956) 171, o. Ch. Schollmeyer daje do zrozumienia możliwość przeniesienia Kolegium.

Korzyści z przeniesienia do Grottaferrata widzieli wszyscy: położenie geograficzne centralne na półwyspie, otoczenie miłe i spokojne parku obsadzonego drzewami iglastymi, kasztanowcami i innymi drzewami, bliskość Rzymu, jego bibliotek i instytutów specjalistycznych, dogodny transport, z nową linią kolei miejskiej, jadącej od dworca Termini aż do Osteria del Curato, 9 km od Squarciarelli, strefy Kolegium.

Dom w Grottaferrata wymagał oczywiście odnowienia i adaptacji, co wiązało się z kosztami, ale dzięki sprzedaży zmodernizowanego kompleksu w Quaracchi pieniądze by się znalazły. Ponowne urządzenie drukarni nie wchodziło w rachubę, ponieważ w regionie rzymskim nie brakowało zakładów drukarskich¹²⁰.

Ojcowie i bracia w Quaracchi byli więc proszeni o rozważenie sprawy i przedstawienie swej opinii przed 31 marca. Również na prośbę ministra generalnego członkowie dyskreterium 13 kwietnia 1969 roku sporządzili listę modyfikacji i urządzeń, których by sobie życzyli w Grottaferrata¹²¹, gdyby przenosiny zostały zrealizowane. Relacja z tego stanu rzeczy stała się przedmiotem dyskusji w czasie kapituły domowej dwa dni później, 15 kwietnia¹²².

Rada Plenarna Zakonu zebrana w Rzymie od 25 maja do 9 czerwca 1969 roku zbadała kwestię przeniesienia, jednakże bez przedstawienia swej opinii¹²³, lecz decyzja już została podjęta 8 kwietnia 1969 roku przez definitorium generalne¹²⁴, co najprzew. o. K. Koser zakomunikował wspólnocie osobiście 7 października 1969 roku¹²⁵.

Architekt Giorgio Romanini z Rzymu, któremu powierzono prace remontowe i adaptacyjne w Kolegium w Grottaferrata, przybył do Quaracchi 25 listopada 1969 roku, aby przedstawić swoje plany i uwzględnić propozycje wspólnoty co do punktów szczegółowych¹²⁶. 6 maja 1970 roku przedsiębiorstwo budowlane

¹²⁰ Zob. *Capitoli conventuali del Collegio S. Bonaventura di Quaracchi*, s. 8–9.

¹²¹ *Liber Discretorii*, zebranie 13 kwietnia 1969.

¹²² *Capitoli conventuali*, s. 10–11.

¹²³ *Acta Consilii Plenarii Ordinis Fratrum Minorum*, Roma 1969, s. 154 n. 3c.

¹²⁴ W piśmie skierowanym tego samego dnia do prezydenta Kolegium, o. C. Berensa, najprzew. o. K. Koser powiadomił o tej decyzji.

¹²⁵ Kronika Kolegium, s. 188–189.

¹²⁶ Tamże, s. 190, 194 i Kapituła domowa 28–29 stycznia 1970, s. 11–12.

rozpoczęło pierwszy etap prac, które przeciągnęły się aż do 15 lipca 1971 roku¹²⁷. W suterrenach urządzono nowe magazyny książek solidnie wzmocnione przez belki metalowe, kilka rozmównic, przestronną pralnię oraz zmodernizowano kuchnię i refektarz. Na parterze skrzydło wschodnie i część centralna stały się pomieszczeniem bibliotecznym, podzielonym przez instalacje metalowe na dwa poziomy; kaplica pozostała bez zmiany w skrzydle zachodnim. Na pierwszym i drugim piętrze w skrzydle wschodnim i części centralnej, znacznie zmienionych, powstały przestronne i wygodne mieszkania z indywidualnymi sanitariatami. Skrzydło zachodnie przeznaczono na sale pracy i kolejne pokoje, które miały być urządzone w późniejszym czasie.

Tymczasem wspólnota w Quaracchi myślała o przygotowaniach do przeprowadzki, deliberując nad jej przebiegiem w czasie kapituł domowych i zebrań dyskreterium, od 1 maja 1970, jeden czy dwa razy w obecności architekta G. Romaniniego, definitora generalnego Davida Retana i delegacji ojców i braci z Grottaferrata¹²⁸. W grudniu 1970 roku podjęto ostateczne decyzje. 30 grudnia o. Angelico Lazzeri, wikariusz generalny Zakonu, przybył, aby zakomunikować nominację nowego przełożonego, o. Cherubino Martiniego, byłego ministra prowincjalnego z Beneventu¹²⁹; nazajutrz zamknął on definitywnie drukarnię, z której dopiero co wyszły ostatnie tomy, fascykuły 3–4 rocznika 63 (1970) „Acta Ordinis” i t. XI *Spicilegium Bonaventurianum*¹³⁰.

16 stycznia 1971 roku o. Martini przewodniczył w Quaracchi kapitule domowej, na której została ustalona data wyjazdu kolejnych grup¹³¹. W dzień św. Ignacego, 1 lutego, obchodzono imieniny o. Brady’ego, wikarego Kolegium, które były jednocześnie pożegnaniem. W uroczystym posiłku uczestniczyli minister generalny, o. Koser, minister prowincjalny Toskanii o. Lorenzo Pontani, definitor generalny o. Francis Müller, ekonom generalny o. Silas Oleksinski, były przełożony Bernardo Barfucci, o. Martino Bertagna, dawny członek Kolegium, lekarz wspólnoty

¹²⁷ *Acta Consilii Plenarii Ordinis*, Medellin 23 sierpnia – 24 września 1971, Roma 1971, s. 465.

¹²⁸ Zob. Relacje z dyskreterium 1 maja, 16 maja i 17 listopada 1970; z kapituł domowych 6 maja, 16 listopada i 9 grudnia 1970, s. 13, 16–17; Kronika Kolegium, s. 194.

¹²⁹ Mianowanego przez definitorium generalne 23 grudnia 1970; Kronika Kolegium, s. 198 i 201–202.

¹³⁰ Tamże, s. 198.

¹³¹ *Capitoli conventuali*, s. 17; Kronika Kolegium, s. 200.

Ridi, proboszczowie parafii, które korzystały z regularnej posługi wspólnoty, ci z Quaracchi, Brozzi, Sant'Andrea, San Donnino, Petriolo i Peretola, oraz zakonnicy z Rzymu i Grottaferrata¹³².

Trzy dni później, 4 lutego, agencja Conticelli z Florencji i firma Conti z Quaracchi rozpoczęły przewożenie ciężarówkami o ładowności 15 i 16 t. książek z biblioteki i magazynu (w sumie 31 transportów). Prace te przedłużyły się do 16 kwietnia 1971 roku¹³³. Wyjazdy zakonników rozciągnęły się od 8 lutego do 15 kwietnia¹³⁴, dnia, w którym o. ekonom Giuseppe Vici przekazał klucze Uniwersytetowi we Florencji i podpisał kontrakt zakupu kompleksu w Quaracchi i miał uczynić z niego aneks wydziału nauk ścisłych. 20 marca 1971 roku wspólnota była na miejscu w Grottaferrata prawie w komplecie i połączyła się z komisją o. Kajetana Essera i kilkoma innymi ojcami i braćmi; tego dnia o. Martini mógł zwołać pierwszą kapitułę domową¹³⁵, o czym nadmienilo „L'Osservatore Romano”¹³⁶. Kolegium, prawie 100-letnie, weszło w nową fazę swojej historii.

19. – Lata reorganizacji (1971–1976) – Po przeniesieniu się z Quaracchi do Grottaferrata nowa wspólnota, w kwietniu 1971 roku, przedstawiała się następująco: o. Cherubino Martini zarządzał domem, ojcowie Ignatius Brady i Giuseppe Vici pełnili kolejno funkcję wikarego i ekonoma, komisja teologiczna, za którą był odpowiedzialny o. Brady, składała się z ojców: Egidio Caggiana, Pedro Martinez i Giacomo Sabatello, który powrócił po kilku latach nieobecności. Do sekcji historycznej, mającej za zadanie wydawanie „Archivum”, kierowanej przez o. C. Schmitta, należeli ojcowie: Pierre Péano, Jérôme Poulenc i Mariano Acebal Luján. Do ekipy o. K. Essera, która przygotowywała nowe wydanie krytyczne pism św. Franciszka i gruntowne przepracowanie podręcznika historii Zakonu o. Heriberta Holzapfela, należeli: o. Engelbert Grau, z Bawarii, Remi Oliger, z prowincji Strasburga, i David Ethelbert Flood, z prowincji kanadyjskiej. O. Cesare Cenci był odpowiedzialny za *Spicilegium Bonaventurianum*, o. Romano Almagno kierowanie

¹³² Kronika Kolegium, s. 200; zob. Księga *Ospiti e visitatori* pod datą 1 lutego 1971.

¹³³ Kronika Kolegium w Grottaferrata od 12 stycznia do 24 kwietnia 1971 opisuje dokładnie fazy przeprowadzki.

¹³⁴ Dokładnie w pięciu grupach kolejno 8, 17 i 22 lutego, 11 marca i 15 kwietnia 1971.

¹³⁵ *Capitoli conventuali*, s. 18–19.

¹³⁶ *Il Collegio di S. Bonaventura da Quaracchi ai colli Albani*, art. o. Giacomo Sabatelli 24 kwietnia 1971.

biblioteką, o. Bonaventura Buratti, z prowincji rzymskiej, zarządzanie gospodarstwem rolnym. Byli dołączeni do wspólnoty o. Silvio Riva, profesor Ateneum Antonianum i na Uniwersytecie Laterańskim, jak również o. Benedetto Taccardi, student Antonianum. Prace domowe należały do ośmiu braci zakonnych, z których czterech jeszcze było z Quaracchi, Monulphus Versteeg i Jules Gratton – w kuchni; Stanisław Ersilio – w administracji magazynu publikacji, Basilio Muresu – pomoc biblioteczna, Cirillo Petrò – furciarz, Ludger Winnemöller – krawiec, Gioacchino Duarte – pomoc ekonomowi i kierowca, Oktawian Böhm – w gospodarstwie rolnym. A więc było łącznie 27 osób reprezentujących osiem krajów: Włochy (11), Niemcy (4), Francja (3), Stany Zjednoczone (2), Kanada (2), Hiszpania (2), Portugalia (1), Holandia (1) i Luksemburg (1).

Wspólnota mocna, która była mniej niestabilna niż w Quaracchi. W ciągu lat 1971–1976 10 osób wyjechało i nastąpił jeden zgon (o. P. Martinez, 1976) – tej liczby nie wyrównała liczba przybyć. W roku 1971 pojawili się kolejno ojcowie G. Sabatelli i B. Buratti, w 1972 ojcowie Guy Bougerol, z prowincji paryskiej, Luis Falcón, Hiszpan, Edmund Kurten, z prowincji kolońskiej, i w 1975 roku o. Abele Calufetti, z prowincji mediolańskiej. W maju 1973 kierowanie Kolegium przeszło w ręce o. Girolamo Contentiego, byłego ministra prowincjalnego z Rzymu.

Powrót do prowincji dwóch braci posługujących jako kucharze stworzył problem personelu nie do rozwiązania z powodu kryzysu powołań zakonników nie-kapłanów. Długo starano się o pozyskanie nowych osób, aż 7 sierpnia 1972 roku doszło do porozumienia z przełożoną generalną Zgromadzenia Franciszkanek Maryi Niepokalanej, siostrą Marie Kotska Buob, która zgodziła się przysłać nam trzy ze swoich zakonnic. Przybyły one 1 grudnia 1972 roku i zamieszkały z wikarią zgromadzenia w pomieszczeniach gospodarstwa¹³⁷. Siostry z budującym oddaniem zajęły się kuchnią i pralnią.

Niepewna była sytuacja gospodarstwa rolnego, co budziło obawy, że siła robocza świecka okaże się zbyt kosztowna, podobnie jak utrzymanie bydła i trzody chlewnej. O. Bonaventura Buratti, który przejął w kwietniu 1971 ten obowiązek po o. Anselmo Padovanim, robił wszystko, aby uczynić gospodarstwo rentowne, ale

¹³⁷ A mianowicie siostry Luz Esteban, wikaria generalna, z Kolumbii; Delia Maria Solorza, z Kolumbii; Maria Adriana Sonderegger, ze Szwajcarii; Maria Irmentrudis Feusi, ze Szwajcarii. Dwie z nich w lipcu 1973 zastąpią siostry: Maria Lamberta Forster, z Austrii, i Maria Celsa Kuhn, ze Szwajcarii.

nie uzyskał zadowalającego rezultatu. Wielokrotnie Kuria Generalna i dyskretorium domagały się zredukowania personelu i zwierząt¹³⁸. 13 kwietnia 1972 roku przyszła decyzja o likwidacji gospodarstwa i zwolnieniu pracowników.

Inna kwestia wymagająca pilnego uregulowania dotyczyła statutów z 1959 roku. Chodziło o adaptację tekstu do nowych norm Konstytucji generalnych z 1967 roku¹³⁹, zredagowanych w duchu Soboru Watykańskiego II. Projekt był przedmiotem pierwszej dyskusji w Quaracchi na kapitule domowej 15 grudnia 1967 roku¹⁴⁰. Zakonnicy byli proszeni, aby sformułowali na piśmie zmiany do naniesienia, i została wyznaczona komisja składająca się z trzech osób do rozpatrzenia i sklasyfikowania tychże propozycji. Powracano do tego na następnych kapitułach 30 października i 13 grudnia 1968, potem 28 października 1970 roku¹⁴¹, ale konieczność przeniesienia do Grottaferrata opóźniła zrealizowanie zamierzonej inicjatywy. 20 marca 1971 roku o. Ch. Martini zebrał po raz pierwszy nową wspólnotę w Grottaferrata¹⁴² i przedstawił dokument Kurii Generalnej z 17 grudnia 1970, który zawierał podstawowy schemat dla nowej redakcji statutów¹⁴³. 27 kwietnia 1971 minister generalny przybył osobiście, aby to przedyskutować ze wspólnotą¹⁴⁴. Następnie po dalszej interwencji prefekta generalnego ds. studiów, o. Maurycego Grajewskiego, 4 grudnia 1971, o. Pédro Martinez zgodził się 13 grudnia 1971, że zredaguje tekst¹⁴⁵. Podał go dyskusji na kapitule domowej 3 i 4 lutego 1972 roku¹⁴⁶. 7 kwietnia nowy regulamin otrzymał oficjalne zatwierdzenie ministra generalnego i został rozdany w egzemplarzach odbitych na powielaczu¹⁴⁷.

Zatytułowany *Ordinationes peculiare Institutii Internationalis Franciscani S. Bonaventurae pro cultu scientiarum*, tekst składa się z 69 artykułów podzielonych na dwa rozdziały. Cztery artykuły wstępne określają cel Kolegium, jego sytuację

¹³⁸ *Liber Discretorii*, zebrania z 22 kwietnia i 10 maja 1971 oraz 13 listopada 1972.

¹³⁹ Konstytucje promulgowane „ad experimentum” 27 lutego 1969, wydane w Rzymie w 1969 i 1973 roku.

¹⁴⁰ *Capitoli conventuali*, s. 3.

¹⁴¹ Tamże, s. 6–7, 15.

¹⁴² Tamże, s. 18–19.

¹⁴³ Tekst zatytułowany *Indicationes circa finem, compositionem, ordinationem*, podzielony na 10 artykułów, na 2 stronie ma stempel Officium Protocolli Kurii Generalnej i datę 17.12.70.

¹⁴⁴ *Capitoli conventuali*, s. 19–21; Kronika Kolegium, s. 210.

¹⁴⁵ *Capitoli conventuali*, s. 25–26, 13 grudnia 1971.

¹⁴⁶ Tamże, s. 26–27.

¹⁴⁷ Tamże, s. 29; Kronika Kolegium, s. 210.

prawną w Zakonie, normy ogólne przyjmowania jego członków i władze, które przyjmują za niego odpowiedzialność.

Rozdział I, *De regimine Fraternitatis* (art. 5–36), traktuje kolejno o kompetencji i obowiązkach prezydenta wspólnoty (5–8), wikarego (9), kapituły domowej (10–12), dyskretoów (13–14), ekonoma (15–16), o warunkach przyjmowania gości (17–19), wakacjach i pozwoleniach na wyjazdy w ciągu roku akademickiego (20–27), organizacji życia zakonnego: mszy konwentualnej, dorocznych rekolekcji, modlitw i lektur przy stole, intencji mszy, uprawnień spowiedników (28–36).

Rozdział II, *De regimine scientificaе navitatis* (art. 37–69), przedstawia zbiór dyrektyw dotyczących organizacji szczególnej pracy wyznaczonej Kolegium. Odpowiedzialny, kiedyś *praefectus studiorum*, który popadł w zapomnienie od długich lat, pojawił się na nowo pod nazwą *moderator Instituti* (38–39), jako szef i animator *coetus fratrum investigationi addictorum*, a mianowicie zespołu członków ekip (40–41). Te ekipy nie są już wymienione, jak w tekstach poprzednich, według zadania, które jest im wyznaczone; mogą być tworzone jako nowe, w zależności od potrzeb (42). Prawa i obowiązki prefektów i członków sekcji przedstawiają artykuły 43–47. Normy końcowe przedkładają obowiązki szczególne bibliotekarza (58–66), następnie odpowiedzialnego za archiwum Kolegium, a mianowicie samego prezydenta (67), oraz kronikarza (68) i redaktora nekrologu (69).

Kwestia *moderator Instituti*, dyskutowana na kapitule domowej 4 listopada 1976 roku¹⁴⁸, doprowadziła do wskazania na tę funkcję odpowiedzialnego za studia w całym Zakonie, o. Antonino De Guglielma, byłego definitora generalnego i wizytatora Kolegium w Quaracchi w 1961 roku; jego oficjalna nominacja nastąpiła 18 listopada 1976 roku¹⁴⁹.

2 października 1972 najprzew. o. K. Koser, minister generalny, przybył do Grottaferrata, aby zakomunikować wiadomość, która miała przynieść znaczną zmianę we wspólnocie. Dominikanie z Komisji Leoniańskiej, odpowiedzialni za wydanie krytyczne *Opera omnia* św. Tomasza, musieli opuścić swoją siedzibę w Etoilles koło Paryża i poprosić o gościnność w naszym Kolegium. Miejsca tam nie brakowało i dołączenie grupy badaczy z innego zakonu nie było problematyczne, stąd ich obecność postrzegano z sympatią¹⁵⁰. Zgoda podpisana między Kurią Generalną

¹⁴⁸ *Capitoli conventuali*, s. 49.

¹⁴⁹ *Liber Discretorii*, zebranie 5 stycznia 1977; Kronika Kolegium, s. 251.

¹⁵⁰ *Capitoli conventuali*, s. 32–33. Kronika Kolegium, 213.

i dominikańskim domem zakonnym św. Sabiny w Rzymie 26 października 1972 roku zakończyła starania. W dniach 4–7 stycznia 1973 przybyli pierwsi ojcowie pod kierownictwem o. Pierre-Marie de Contensona¹⁵¹. „L’Ossevatore Romano” powitało to wydarzenie z entuzjazmem¹⁵². 2 marca 1974 roku nastąpiło kanoniczne erygowanie wspólnoty dominikańskiej z nominacją o. de Contensona na przeora¹⁵³.

Przybycie naszych gości przyspieszyło wykonanie drugiej fazy robót związanych z renowacją i adaptacją domu. Pozostały do urządzenia pierwsze i drugie piętro skrzydła zachodniego przeznaczonego na sale pracy i rekreacji oraz drugą serię pokoi. Projekt był rozpatrywany 2 października 1972¹⁵⁴ i w styczniu 1973 roku. Firma Adriani z Rzymu podjęła prace, które prowadzone były szybko i zakończyły się w tym samym roku w lipcu¹⁵⁵. Kaplica, dzięki donacji przyjaciela i dobroczyńcy z Bostonu, Charlesa Holmesa, mogła być zmodernizowana już w 1947 roku z instalacją bardziej dostosowanego ołtarza, ambonki i tabernakulum stylowego¹⁵⁶.

Inna znacząca zmiana: Zgromadzenie Maryi Niepokalanej musiało wycofać, 19 kwietnia 1975, siostry z posługi wspólnocie. Ich miejsce zajęły tercjarki franciszkańskie z Genui, ze Zgromadzenia Nostra Signora del Monte, które 16 kwietnia 1975 roku zamieszkały w pomieszczeniach gospodarstwa będących w trakcie odnowy¹⁵⁷. Otworzyły tam również postulat dla kandydatek do ich rodziny zakonnej¹⁵⁸.

Wyprowadzenie się z Quaracchi oraz ponowne, cierpliwe zainstalowanie się i reorganizacja nie mniej pracowita w nowej siedzibie w Grottaferrata nie sprzyjały z pewnością pracom badawczym i wydawnictwu, co oczywiście zmieniło się po pewnym czasie. Drukarnia Porcjunkuli w Santa Maria degli Angeli (Asyż), która

¹⁵¹ Kronika Kolegium, s. 216–217.

¹⁵² *A Grottaferrata. La prima „fraternità” tra Francescani e Domenicani. Una comunità di studi per l’edizione delle opere di San Tommaso d’Aquino e dei teologi francescani*, artykuł o. G. Sabatellogo ukazał się 7 kwietnia 1973, s. 4; zob. AOM 92 (1973) 176–177.

¹⁵³ O. Generał Aniceto Fernandez przybył z tej okazji do Grottaferrata: Kronika, s. 228; por. L.J. Bataillon, *La Comission Léonine à Grottaferrata (1973–1977)*, AFH 70 (1977) 333–335.

¹⁵⁴ *Capitoli conventuali*, s. 13.

¹⁵⁵ Tamże, zebranie 13 stycznia i 23 marca 1973, s. 36–38.

¹⁵⁶ Kronika Kolegium, s. 236.

¹⁵⁷ Zgromadzenie założone przez s. Rosę Bainchi (+1782); zob. S. Riva, *Madre Rosa Bianchi, una donna che ha capito la donna*, Grottaferrata 1975. Oto nazwiska pierwszych trzech sióstr przybyłych: Maria Giuseppa Lesina, przełożona; Augustina Giudici; Maria Gabriela Gigliola.

¹⁵⁸ Odpowiedzialna za postulat, s. Vittoria Regazzoni przybyła 2 września 1975; miała dwie postulantki.

zakupiła nowoczesne maszyny z Quaracchi w czasie likwidacji w 1970 roku, oferowała swoje usługi z gorliwością za pośrednictwem jej dyrektora o. Ambrogio Donniniego. Kolekcje Kolegium wzbogaciły się wtedy o nową serię tomów, przygotowaną z sumiennością i tradycyjną dokładnością przez wydawców z Quaracchi, a mianowicie: tomy VII-XIII *Spicilegium Bonaventurianum*, między którymi księgi I i II Sentencji Piotra Lombarda (1971), katalog opisowy manuskryptów franciszkańskich z Biblioteki Narodowej w Neapolu (1971), szeroką dokumentację na temat Asyżu (1974–1976) i nowe, tak bardzo oczekiwane wydanie krytyczne pism św. Franciszka¹⁵⁹, oprócz regularnych roczników „Archivum”. Komisja międzynarodowa uroczystości 700-lecia św. Bonawentury opublikowała pięć tomów zaprogramowanej serii (1973–1974)¹⁶⁰. Wreszcie tomy IX i XIII *Spicilegium*, t. XI „*Bibliotheca Ascetica*”¹⁶¹ i studium ojców K. Essera i R. Oligera *La tradition manuscrite des opuscles de saint François*, wydane przez inne drukarnie w Rzymie.

20. – Kolegium św. Bonawentury w roku 100-lecia (1977) – Kiedy Kolegium przygotowuje się do świętowania swojego 100-lecia, jego stan liczbowy przedstawia się następująco: zarządzanie jest zapewnione przez o. G. Contentiego, prezydenta, i jego wikarego o. P. Péana, ekonomat znajduje się w rękach o. G. Viviego. Sekcja teologiczna zostaje zredukowana do ojców I. Brady’ego, prefekta, i Guya Bougerola. Sekcja „Archivum” obejmuje ojców: C. Schmitta, prefekta, P. Péana, J. Poulenc’a, M. Acebala i Abele Calufettiego. O. Esser, po wyjeździe o. E. Kurtena (20 marca 1977), sam kończy wydanie mniejsze pism św. Franciszka dla „*Bibliotheca Ascetica*”. O. Cesare Cenci jest odpowiedzialny za *Spicilegium Bonaventurianum*. O. Romano Almagno, po powrocie do Stanów Zjednoczonych 26 kwietnia 1977, opuścił swoje miejsce bibliotekarza, które wakuje. Komisja Leoniańska po powrocie do Kanady br. Benoita Berthelota (maj 1976) i nieoczekiwanym zgonie swojego dyrektora o. P.-M. Contensona (7 lipca 1976) składa się z sześciu ojców: Louisa Batailona, przeor, Jean-Pierre Torrela, podprzeor, Hyacinthe-Marie i Antoine Dondaine’a, Bertranda Guyota i René Gauthiera. Braci jest sześciu: Oktavian Böhm, Cirillo Petrò, furtian, J. Duarte, pomocnik ekonomy i kierowca, Stanislao Ersilio, administrator magazynu

¹⁵⁹ A. Calufetti, *Lo Spicilegium Bonaventurianum (1963–1976)*, AFH (1970) 321–324.

¹⁶⁰ G. Bougerol, *Le volume du Centenaire: S. Bonaventura 1274–1974*, AFH 70 (1977) 431–440.

¹⁶¹ A. Calufetti, *La “Bibliotheca Franciscana Ascetica Medi Aevi” (1904–1977)*, AFH 70 (1970) 197–199.

książek, Basilio Muresu, pomocnik bibliotekarza, Ludger Winnemöller, krawiec. Trzy siostry franciszkańskie oddają się wspaniałomyślnie i z radością serca posługom w kuchni, refektarzu, pralni i pracowni bieliźniarskiej¹⁶².

Nowa rewizja statutów z 1972 roku jest w trakcie badania z racji modyfikacji, które stały się konieczne szczególnie z powodu likwidacji gospodarstwa rolnego i obecności wspólnoty leoniańskiej¹⁶³

Kwestia ziemi leżącej odłogiem pociągnie za sobą w sposób nieunikniony proces wydziedziczenia w siedzibie administracyjnej regionu na mocy prawa 167. Chodzi tu o 3 ha w części górnej własności obsadzonej piniami i wiekowymi oliwkami. Kuria Generalna ma zamiar scedowania innych hektarów, tak aby zachować tylko kilka z nich wokół Kolegium do zamienienia ich na park i ogród. Pismo napisane w tej sprawie 22 lutego 1972 roku było przedmiotem dyskusji na kapitule domowej 9 marca¹⁶⁴, inne deliberacje miały miejsce 21 listopada 1975 roku¹⁶⁵. Postępowanie jest ciągle w trakcie. W międzyczasie różne prace ulepszenia i upiększenia zostały wykonane: droga prowadząca do Kolegium została wreszcie wyasfaltowana¹⁶⁶, zasadzenie drzew iglastych postanowione w styczniu 1974¹⁶⁷, w wirydarzu wewnętrznym, gdzie kwitną magnolia i kamelie, obramowania cementowe zostały uporządkowane, jak również fontanna wody pitnej i krata zamknięcia.

21. – *Przełożeni, ekonomowie i wizytatorzy wspólnoty* – Dokumentacja, jaką dysponujemy, pozwala ustalić dokładną i kompletną listę przełożonych, którzy następowali po sobie na czele wspólnoty od założenia Kolegium. Trzeba zauważyć, że wśród siedmiu narodowości Włochy zajmują absolutnie pierwsze miejsce, z łączną liczbą 12 wybranych. Niemcy, Belgia, Stany Zjednoczone dały po dwóch, prowincje Francji, Holandii i Kanady po jednym. Co się zaś tyczy długości trwania urzędu, Włochy są również na pierwszym miejscu, albowiem o. E. Rocchetti

¹⁶² Siostry Gabriela Gigliola, Diomira Sacchi i Maria Vigliotto, która zastąpiła w grudniu 1976 s. Marię Giuseppę Lesinę.

¹⁶³ *Liber Discretorii*, zebranie 5 stycznia 1977; *Capitoli conventuali*, s. 50 (zebranie 4 lutego 1977).

¹⁶⁴ *Capitoli conventuali*, s. 27–28.

¹⁶⁵ Tamże, s. 44–45.

¹⁶⁶ *Liber Discretorii*, zebranie 14 listopada 1973 i 20 marca 1974.

¹⁶⁷ Tamże, zebranie 9 stycznia 1974 art. 2.

sprawował swoją funkcję 22 lata¹⁶⁸. Oto lista chronologiczna nazwisk z podaniem dat objęcia urzędu i jego zakończenia, jak również wskazaniem prowincji przynależności:

1877–1881:	Fedele Maddalena da Fanna, Prowincja św. Franciszka w Wenecji.
1881–1902:	Elpidio Rocchetti, Prow. św. Klary w Asyżu.
1902–1903:	Egbert Smeets, prow. w Holandii.
1903–1906:	Leonard Lemmens, prow. w Saksonii.
1906–1912:	E. Smeets.
1912–1913:	Léopold Roggeri, Prow. św. Bernardyna we Francji ¹⁶⁹ .
1913–1917:	Benvenuto Bughetti, Prow. św. Katarzyny w Bolonii.
1917–1920:	Aubain Heysse, Prow. św. Józefa w Belgii.
1920–1924:	Saturnino Mencherini, Prow. Świętych Stygmatów w Toskanii.
1924–1929:	Bernardo Del Sole, Prow. św. Franciszka w Umbrii.
1929–1930:	Marco Della Pietra, Prow. św. Franciszka w Wenecji.
1930–1933:	Ferdinand-M. Delorme, prow. Akwitanii.
1933–1939:	Zacharie Van de Woestijne, Prow. św. Józefa w Belgii.
1939–1943:	Benedikt Goelz, prow. Turynii.
1943–1946:	Zacharie Van de Woestijne (pro-prezydent).
1946–1949:	Benedetto Innocenti, Prow. Świętych Stygmatów w Toskanii.
1949–1952:	Riccardo Pratesi, Prow. Świętych Stygmatów w Toskanii.
1952–1958:	John Berchmans Wuest, prow. Cincinnati (USA).
1958–1964:	Patrice Robert, prow. Kanady.
1964–1967:	Bernardo Barfucci, Prow. Świętych Stygmatów w Toskanii.
1967–1970:	Cyprian Berens, prow. Cincinnati.
1970–1973:	Cherubino Martini, prow. Benewentu.
1973:	Girolamo Contenti, prow. Rzymu.

Trudniej jest ustalić listę chronologiczną ekonomów Kolegium, z powodu braku rejestru zebrań dyskreterium pierwszych dziesięcioleci; relacje z lat 1917–1919 są tak ogólnikowe, że pozostawiają pustkę do wypełnienia. Ponieważ Kolegium znajdowało się we Włoszech, jest rzeczą normalną, że ekonomowie byli wybierani

¹⁶⁸ Potem był w klasztorze Santa Chiara w Neapolu, gdzie był przełożonym przez 18 lat.

¹⁶⁹ Urodził się w Castellaro w prowincji Imperia, zmarł w Montecarlo w 1938.

spośród Włochów, z tego powodu, że ich funkcje pociągały ze sobą załatwianie spraw z administracją i handlem miejscowym. Obcokrajowcy są więc tam wyjątkiem, a było ich tylko trzech: Niemiec, Holender i Litwin, ale tylko przejściowo. Oto lista nazwisk z tymi samymi danymi, co przy liście przełożonych wspólnoty:

1877–1879:	Elpidio Rocchetti.
1879–1891:	Benedikt Bechte, prow. Saksonii.
1891–1903:	Apollinare Bettarel, Prow. św. Antoniego w Wenecji.
..... –	Egbert Smeets, prow. Holandii.
1912–1913:	Giampietro Deambrogi, Prow. św. Tomasza w Piemoncie.
1914:	Ernesto Maestrami, Prow. Najświętszego Zbawiciela w Bolonii.
1915–1916:	Anselmo Bernardinello, Prow. św. Antoniego w Wenecji.
1917–1918:	
1919–1929:	Antonio Biolchi, Prow. św. Bonawentury w Toskanii.
1929–1934:	Anselmo Bernardinello.
1934–1935:	A. Bernardinello.
1936–1937:	Teofilo Rosa, Prow. św. Tomasza w Piemoncie.
1938–1943:	E. Maestrami.
1943–1954:	Umberto Sicher, prow. Trento.
1955:	Bonaventura Crippa, prow. Mediolanu.
1955–1961:	Crescenzio Foschetti, prow. Mediolanu.
1961:	Victor Gidžiunas, Komisariat św. Kazimierza w USA.
1961:	Giuseppe Vivi, prow. Bolonii.

Co się tyczy osobistości Zakonu, powołanych do przeprowadzenia wizytacji kanonicznej Kolegium, mamy informacje tylko od 1924 roku. Dwaj ministrowie generalni uczynili to osobiście. Wybór wizytatorów padał zazwyczaj na prokuratora Zakonu, definitorów generalnych, ministrów prowincjalnych czy byłych ministrów prowincjalnych, przełożonych czy lektorów Kolegium św. Antoniego w Rzymie. Reprezentowane kraje są w liczbie 10, wśród których jeszcze raz pierwsze miejsce zajmują Włosi z pięcioma wizytatorami, a wśród nich minister generalny L.M. Bello. Po dwóch było wybranych spośród ojców francuskich i niemieckich, a z innych krajów tylko po jednym. Oto lista nazwisk z podaniem miesiąca i roku wizytacji kanonicznej:

1924, wrzesień	Bernardinus Klumper, minister generalny.
1927, listopad	Otto Kreicher, definitor generalny.
1931, czerwiec	Antonio Iglesias, prokurator Zakonu.
1933, lipiec	Leonardo Bello, minister generalny.
1934, lipiec	tenże.
1935, październik	tenże.
1939, luty	Serafino Serafini, minister prowincjalny Toskanii.
1942, listopad	Egidio Maria Giusto, z prow. Umbrii.
1946, maj	Augustyn Sépinski, definitor generalny.
1948, lipiec	Alfredo Polidori, sekretarz generalny Zakonu.
1949, lipiec	Ferdinando Diotallevi, były kustosz Ziemi Świętej.
1952, marzec	Juan Landázuri Ricketts, definitor generalny.
1955, luty	Paulinus Lavery, prezydent Kolegium św. Antoniego w Rzymie.
1958, maj	Joachim Sanchis, definitor generalny.
1961, kwiecień	Antonino Di Guglielmo, definitor generalny.
1964, kwiecień	A. Polidori, kustosz Ziemi Świętej.
1967, marzec	Alfonsus Camillieri, były minister prowincjalny Malty.
1970, marzec	Luchsius Spätling, prezydent Kolegium św. Antoniego w Rzymie.
1973, luty	Léon Bédrune, komisarz generalny Trzeciego Zakonu w Rzymie.
1976, luty	Jean-Pierre Rézette, profesor Papieskiego Ateneum Antonianum w Rzymie.

Przekład z j. francuskiego Wacław Michalczyk OFM